

Het schip en de zeevisserij te Dieppe in de 15de eeuw

door Roger DEGRYSE

1. – De jaarlijkse visserijcyclus te Dieppe in de 15de eeuw

Over het haven- en zeevisserijbedrijf te Dieppe in de 15de eeuw zijn we, in toepassing van het aldaar geldend gewoonterecht¹, tamelijk goed ingelicht dank zij een veertigtal havenrekeningen, waarvan twaalf van vóór 1450. Deze boekhouding, die, jammer genoeg, grote lacunes vertoont en dus onvolledig is, beslaat de periode gaande van 1405 tot 1492. De veertig betrokken rekeningen, die eigenlijk de ontvangsten en uitgaven van de aartsbisschop van Rouen, als „vicomte” of burggraaf van Dieppe, opsommen, zijn reeds door professor M. Mollat van de Parijse Sorbonne grondig besproken geworden. De verschillende belangrijke studies, die deze eminente historicus dienaangaande op zijn actief heeft en die zeer volledig zijn, belichten het Dieppese havenbedrijf evenwel grotendeels van uit een Normandisch en Frans standpunt². De havenrekeningen van Dieppe bevatten nochtans heel wat gegevens over de zeevisserij in het Kanaal en de Noordzee, die ook voor de geschiedenis van de Vlaamse visvangst en scheepvaart van belang zijn en dit voor een tijdvak, de vijftiende eeuw, dat cruciaal genoemd mag worden. Aangezien we deze stukken, die te Rouen in de „Archives départementales de la Seine-Maritime” onder de nummers G 498 tot

¹ G. TIEULLIER, *Costumier de Dieppe en 1396*. Ed. E. COPPINGER, Dieppe, 1874. In afkorting: E. COPPINGER.

E. DE FRÉVILLE, *Mémoire sur le commerce maritime de Rouen depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIIe siècle*, dl II, Rouen, 1857 (bewijsstukken, waaronder uittreksels uit het Dieppese gewoonterecht van 1396), blz. 235-259, nr. LIV.

² M. MOLLAT, *La pêche à Dieppe au XVe siècle* (BULL. DE LA SOC. LIBRE D'ÉMULATION, DU COMMERCE ET DE L'INDUSTRIE DE LA SEINE-INFÉRIEURE. Exercice 1938, Rouen, 1939, blz. 169-210). In afkorting: M.M., *La pêche*.

ID., *Comptabilité du port de Dieppe au XVe siècle (Ports, Routes et Trafics, V)*, Paris, 1951. In afkorting: M.M., *Comptabilité*. – Op blz. 7: lijst van de bewaard gebleven Dieppese havenrekeningen.

ID., *Le commerce maritime normand à la fin du Moyen Age*, Paris, 1962. In afkorting: M.M., *Commerce*.

G 538 bewaard worden, bijna aanhoudend citeren, verwijzen we in het vervolg dan ook eenvoudig naar die reeks en nummerotering zonder meer.

Zoals overal aan de kusten van het Kanaal en van de Noordzee, werd te Dieppe door de inheemse vissers omzeggens gans het jaar door allerlei verse vis uit zee aangevoerd. Het hoogtepunt vormde er evenwel, zoals aan de Vlaamse en Engelse Noordzeekusten, de haringkampagne, die van oudsher duurde van Sint-Michielsdag, d.i. 29 september, tot kerstdag of zelfs nieuwjaar³. Gedurende deze periode verschenen vóór de Normandische kusten, komende uit de Noordzee, de banken herfstharing. Toch was ook te Dieppe, zoals in Engeland en Vlaanderen, een evolutie ingetreden, vanaf het ogenblik dat sommige vissers zelf de haring in de Noordzee gingen opzoeken⁴. Voor het overige viel de einddatum van de Dieppese haringkampagne later dan in Engeland en Vlaanderen, alhoewel daar ook soms tot in december gevist werd.

Ver in zee gingen de vissers van Dieppe over het algemeen niet. Toch voeren sommigen onder hen reeds in de dertiende eeuw in de Noordzee uit tot onder Scarborough, „in saffariam”⁵. Van deze reis, die tussen pasen en september ondernomen werd, brachten ze „harenc de saffare” of andere saffarevis als makreel of kabeljauw mee⁶. De Franse historischrijvers hebben inzake de etymologie en de betekenis van het woord „saffare” verschillende veronderstellingen geopperd, waaronder de voornaamste de afleiding van de Engelse streeknaam Suffolk is. „Saffare”-haring zou dus betekenen vis gevangen vóór de kust van dit Engelse gewest⁷. Wij menen integendeel dat het Normandisch woord „saffare” overeenkomt met „søvoer” in het Noors of met „seafare” in

³ „De la saint Michel jusques a Noel est le temps de la harengueson, dont les vesseaux, qui les apportent, pevent arriver a Dieppe 2 fois en un jour naturel”. E. COPPINGER, *a.w.*, blz. LXII. Veertiende eeuwse proceduretekst.

⁴ J. T. JENKINS, *The herring and the herring fisheries*, Londen, 1927, blz. 5. – R. DEGRYSE en O. MUS, *De laatmiddeleeuwse haringvisserij (Bijdr. Gesch. Nederl.*, dl XXI, 1966-1957, blz. 82-121), blz. 84.

⁵ „De qualibet nave hominum et habitatorum dicti loci itineraria in saffariam, unam seuteriam semel per annum, seu queuta lucri quilibet nautarum, secundum suum numerum et divisionem in qualibet nave in anno fecerit. De eodem modo, de intendentibus ad allecia recentia capienda unam seuteriam...”. Oorkonde van 8 april 1289, waardoor koning Edward I van Engeland en zijn gemalin Alianora aan de gemeente Le Crotoy in Pontieu, gebied, dat toen onder hun gezag stond, tot aanzuivering van de stedelijke financiën, bepaalde heffingen toelieten, waaronder de inning van een „seuteria” of aandeel van één manspaart per boot, die in de Noordzee op „saffare” of zeereis geweest was. Parijs, Bibl. Nat., Manuscrits Moreau, nr. 610, f° 65 r°-66 v°, achttiende eeuwse kopie van een stuk uit de Engelse koninklijke archieven (Rot. Vasc. a° 17 Ed. I, Membr. 10, 1 v°). Onuitgegeven. – Zie bijlage I.

⁶ „Acquis de harens et poissons de saffare venus es mains de pescheurs puis pasques 400 et neuf jusques a la saint Michiel ensuivant et s acquitcent par la maniere que harenc fresc”. G 499 (1408-1409), f° 20 v°, titel van de rubriek inzake de tolheffing op genoemde vis.

⁷ M.M., *La pêche*, blz. 171. – E. DARDEL, *La pêche harenguière en France*, Paris, 1941, blz. 45, voetnoot 3.

het Engels, telkens in de betekenis van zeereis of vangstreis⁸. Deze Franse vissersterm vinden we zelfs in Duinkerke in 1386, maar dan onder de vorm van „saphye”, wat er zou kunnen op wijzen, dat ze verwant is met „saiwar” of „søvar”, Oudnoors voor zee⁹. Wat er ook van zij, de Normandische zeelui, die vroeg in het jaar uitzelden, deden tijdens de „saffare” de Engelse en Schotse kunsten aan om er allerlei goederen, waaronder zout, te lossen en te verhandelen en daarna met een vracht Noordzeevis naar hun thuishaven terug te keren. Deze vis bestond meestal uit in manden gestuurde haring of kabeljauw, die bij de aankomst te Dieppe terstond gezouten diende te worden, wat er op wijst dat de vangst al enkele dagen oud was¹⁰. Overigens waren het vooral Engelse en Vlaamse vissers, die te Dieppe, vóór het eigenlijk haringseizoen, allerlei Noordzeevis van de „saffare” aan- en invoerden. Het zijn dan ook de Dieppese havenrekeningen, die ons daarover aanvullende inlichtingen verschaffen.

Te oordelen naar een paar rubrieken, die in genoemde rekeningen voorkomen, werden te Dieppe door de vissers vóór of na de haringkampagne nog andere soorten haring dan die van de „saffare” gelost, namelijk verse haring vermengd met „selletenc”¹¹, „harens frais venus en groe”¹² en „harens frais venus en trufferie”¹³. De „selletenc” moet

⁸ J. BRYNILDSEN, *Norsk-Engelsk Ordbok*, Oslo, 1927, verbo „søvoer”. — J. R. CLARK HALL, *A concise Anglo-Saxon dictionary*, Fourth edition, Cambridge, 1926, verbo „saefor”. — In het Middelnederlands: „zevaïrd” of „seevaert”.

⁹ „Item, Luc Pontieu fu jugiet en 1 amende de 59 s., pour chou qu il acheta 1 navie de herenc de saphye fin a fin, le quel fu a 1 encontre le cure de le ville...”. Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 5.974, rekening van de baljuw van Duinkerke, Jan van Levringhem, over de ambtsperiode 7 mei-15 sept. 1386. — J. DE VRIES, *Alinordisches Etymologisches Wörterbuch*, Leiden, 1961, blz. 575-576, verbo „saiwar”.

¹⁰ „Quand les pescheurs ont pesche harenc de saffare, selstens et autres, qu il faut saler hastivement...”. E. DARDEL, *a.w.*, blz. 45, voetnoot 3, naar een Dieppes reglement van 1395 (Rouen, Arch. de la Seine-Maritime, C 874). — „Harenc de saffare, harenc poudre ne fres...”. ISAMBERT, JOURDAN et DECRUSY, *Recueil général des anciennes lois françaises*, Paris, 1822-1827, dl II, blz. 273, reglement te Parijs uitgevaardigd in 1320.

¹¹ „Acquis de harens fraix et seletans venus avec melleement depuis le jour de la candelour (1406) jusques a la saint Michiel ensuivant...”. G. 498 (1405-1406), f° 5 r°, titel van de desbetreffende rubriek. Slechts één waard stortte de tol voor zijn gasten. — Nadien werd de begindatum van de heffing van 2 februari op pasen gebracht.

„Autres acquis de selletenc pecque et venu a Dieppe depuis pasques 400 et neuf jusques a la saint Michiel ensuivant et ne doivent que congie se il n y a harens frais mesle avec...”. G. 499 (1408-1409), f° 20 v°. Zonder enige opbrengst. — Zie ook de rubriek „la maniere de l'acquit des selletans” in het gewoonterecht van 1396. E. COPPINGER, *a.w.*, blz. LXV. — E. DE FRÉVILLE, dl II, *a.w.*, blz. 240.

¹² „Acquis de harens frais venus en groe... de puis le jour de pasques 1438 jusques au jour saint Michiel ensuivant. Et s acquite comme harens fresc”. G. 505 (1437-1438), f° 12 r°. Titel van de rubriek desbetreffende. Slechts één waard betaalde voor zijn gast de tol.

¹³ „Acquis de harens venus en trufferie de puis le jour de noel jusques a la candelour ensuivant”. G. 498 (1405-1406), f° 5 r°. Titel van de rubriek (zonder enige opbrengst). De einddatum 2 februari wijst duidelijk op een voortzetting van de haringkampagne tijdens de winter. Uit een oorkonde van 1383 vernemen we trouwens dat deze campagne duurde „chascun an de la Saint Michel jusques a la

een soort pilchard geweest zijn, dus behorend tot de haringachtige vis¹⁴. Met „harens frais venus en groe” kan jonge haring onder de vorm van klein grut bedoeld geweest zijn¹⁵. De „harens fres venus en trufferie” intengedeel was blijkbaar late, uitgepaaide haring of scheiharing. In tegenstelling tot de twee eerst genoemde soorten haring, waarvan het seizoen vóór de eigenlijke haringkampagne viel, werd laatstgenoemde soort er na aangevoerd. Opvallend is dat in 1409 deze aanvoer met die van late makreel gepaard moet gegaan zijn. Onder de zeven visserswaarden, die dat jaar deze makreelvangst gefinancierd hadden, bevonden zich inderdaad ook de vier, die zich daarnaast toen ook met de aanvoer van „harens fres venus en trufferie” ingelaten blijken te hebben¹⁶. De vangst van haring, „selletenc” en late makreel¹⁷ buiten de „harengueson” of het eigenlijk haringseizoen was nochtans eerder zeldzaam, zoniet toevallig, en misschien wel het gevolg van buitengewone omstandigheden, waaronder het tekort aan verse vis. Het is ook mogelijk dat zij restanten waren van een vroegere cyclus in het zeevisserijbedrijf. Levendig en belangrijk, althans nu en dan, was alleen gebleven de „maqueleson” of vangst van vroege makreel in de periode van pasen tot Sint-Michiels of 29 september. Zoals de „saffare” waarvan zij misschien deel uitmaakte, ging de makreelvangst dus de haringkampagne vooraf¹⁸. Voor het overige voerden de vissers te Dieppe buiten of

chandelier s ensuivant ou environ”. M.M., *La pêche*, blz. 137, naar Dieppe, Arch. Munic., 22e layette, 13e liasse, nr. 1. – Vanaf de rekening G 499 (1408-1409) (f° 20 v°) vinden we als einddatum pasen. – Dat de betrokken haring vers aangevoerd werd, blijkt uit de rekening G 501 (bis) (1425-1426), f° 23 v°, waar sprake is van „harens frais venus en trufferie”.

¹⁴ „Sild” in het Deens en het Noors, „sill” in het Zweeds, „sillaka” in het Fins en „selidi” in het Russisch betekenen telkens haring. J. T. JENKINS, *a.w.*, blz. 2. – De oude Franse schrijfwijze was „seltens” of „selletenc”, de moderne „scélan”, „célerin” of „hareng célerin”. W. VON WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Band 17 (S-Z). Germanische Elemente, blz. 68-69.

¹⁵ „Gro” in het Noors betekent groen en „gro i sjøen” (groen in zee) plankton. De uitdrukking „harens... en groe” kan dus zoveel betekenen als jonge haring met grut. In een ordonnantie van Karel V van 20 april 1510 met verbodsbepalingen tegen het gebruik van netten met te nauwe mazen is er sprake van de bescherming van het „cleen vis en t gru”. CH. LAURENT, L. LAMEERE et H. SIMON, *Rec. des anc. ordonnances de la Belgique (règne de Ch.-Quint)*, 1893-1922, 2me série, t. II, blz. 130.

¹⁶ G 499, f° 20 v° en 25 v°.

¹⁷ „Acquis de maquereaux fraiz depuis la saint Michel jusques a pasques”. G 498 (1405-1406), f° 5 v°. Titel van de desbetreffende rubriek. Zonder opbrengst. – „Acquiz de maquereaux fraiz venus a Dieppe es mains de pescheurs depuis le jour saint Michiel 408 jusques a pasques 400 et neuf. Et doit le millier 8 s. T(ournois)”. G. 499 (1408-1409), f° 25 v°. Titel van de desbetreffende rubriek. Zeven waarden betaalden de tol voor hun gasten, wat uitzonderlijk was.

¹⁸ „Acquis de maquereaux fraiz et salez venez a Dieppe es mains des pescheurs et marchans depuis pasques 400 et neuf jusques a la saint Michiel ensuivant. Et doit chacun millier 4 s. T(ournois)”. Ibidem, f° 25 v°. Titel van de desbetreffende rubriek. Vijf waarden betaalden de tol voor hun gasten. – Aangaande de heffingen op de makreel vóór en na pasen gevangen, zie ook het Diepese gewoonterecht, opgetekend in 1396. E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, nr. LIV, blz. 241.

tijdens beide visseizoenen ook nog kabeljauw, heilbot, rog, wijting, schol en zeepaling aan ¹⁹.

Naast de toevallige of regelmatige vangst van verse haring van allerlei aard, was er te Dieppe in het begin van de 15de eeuw ook nog een import van gezouten haring of tonharing uit Schonen, het Deens gebied in het zuiden van Zweden, waar de hanzeaten de productie van dit soort ingemaakte vis monopoliseerden. Ook deze invoer was een restant van een vroegere toestand, aangezien de viskooplui te Dieppe na 1400 weldra overgingen tot het in tonnen zouten van eigen haring, wat het ontstaan zou geven aan een plaatselijke kaakharingindustrie, die evenwel aan wal bleef. De jaarlijkse haringkampagne won daardoor aan belang. Voortaan was Dieppe een visserijhaven, waar men zich, naast allerlei soorten verse vis, vooral gerookte en gekaakte haring voor de vastentijd kon aanschaffen.

De schommelingen in het zeevisserijbedrijf te Dieppe komen duidelijk tot uiting in de havenrekeningen van de „vicomté”. Bij de studie van deze rekeningen mag men niet uit het oog verliezen, dat hun boekjaar over het algemeen op 29 september, d.i. de begindatum van de „harengueson”, intrad en op dezelfde dag van het volgend jaar eindigde. In de meeste rekeningen volgt dan ook op de rubriek van de ontvangsten van de herfstharingkampagne van het ene jaar, die van de ontvangsten van de „maqueleson” en de „saffare” van het daaropvolgend jaar. De jaarlijkse cyclus in het Dieppese haringbedrijf als dusdanig is, als gevolg daarvan, niet steeds na te gaan, vermits cyclus en boekjaar niet samenvallen en de havenrekeningen, die bewaard gebleven zijn, zeer dikwijls niet onmiddellijk op elkaar volgen. Om één jaarlijkse cyclus terug samen te stellen moet men dus kunnen beschikken over de gegevens uit twee op elkaar volgende rekeningen, zodat men kan combineren. Er bleven nochtans enkele reeksen van doorlopende rekeningen over, namelijk die gaande over de periodes 1424-1427, 1447-1448, 1449-1451, 1457-1459, 1461-1664, 1470-1481 en 1483-1484. Daarnaast bleef slechts één gedetailleerde rekening van een haringkampagne behouden en wel die van 1475, genummerd G 525 ²⁰. Alles samen genomen zijn de gegevens, waarover men de beschikking heeft, voldoende om in grote lijnen de ontwikkeling van het haven- en zeevisserijbedrijf te Dieppe in de 15de eeuw te volgen en de betrekkingen van Vlaanderen met die Normandische haven na te gaan.

2. – De bedrijfsorganisatie en de tolheffing

De Dieppese vissers beoefenden hun beroep door middel van associatie, een gebruik dat ook in Vlaanderen bestond. De stuurman was

¹⁹ E. DE FRÉVILLE, *ibidem*, blz. 242-245. – E. COPPINGER, *a.w.*, blz. 21-22. Gewoonterecht van 1396.

²⁰ E. LE CORBEILLER, *La harengueson à Dieppe en 1475* (BULL. SOC. AMYS DU VIEUX-DIEPPE, 1924, n°s 1-2). – M.M., *La pêche*, blz. 192-196, 209-210 (bijlage IV).

weliswaar over het algemeen zelf eigenaar van de boot, waarmede hij in zee stak, maar toch was hij door vennootschap verbonden enerzijds met zijn bootsgezellen en anderzijds met zijn waard, die door professor M. Mollat „hôte-vendeur” genoemd wordt. De bootsgezellen presteerden arbeid en leverden de netten of ander visgerief, terwijl de waard als geldschietter en klerk en tegelijk als vertegenwoordiger van de stuurman bij de openbare verkoop optrad. Het Dieppese gewoonterecht regelde tot in de minste bijzonderheden de betrekkingen tussen de visserswaard en zijn gast-stuurman en beschermde laatstgenoemde tegen willekeur en misbruik, die door de met hem geassocieerde waard gepleegd zouden kunnen worden. Dit was althans zo in theorie. In de praktijk was het anders. De waard, als geassocieerde en geldschietter van zijn gast-stuurman, was teveel koopman om soms geen misbruik van zijn onmisbare tussenkomst te maken. Zijn rol was inderdaad tegelijk van privaatrechtelijke en van publiekrechtelijke aard. Hij vertegenwoordigde als waard en makelaar niet alleen de stuurman en diens bootsgezellen in alle handelingen van privaatrechtelijke aard als de uitrusting van het schip, de bevoorrading van de bemanning en vooral, bij de terugkeer uit zee, de verkoop van de vangst, maar hij was tevens een soort officier, d.i. een officiehouder, die tegenover de aartsbisschop verantwoordelijk was. Inderdaad zijn taak bestond erin in naam van de vissers de tolrechten op de aangevoerde en verkochte vis te betalen of te kwijten. Bij de betaling van deze „acquiten” trad hij dus ook als tussenpersoon tussen de betrokken bemanning en de ontvanger van de aartsbisschop op. Aangezien sommige Dieppese vissers tolvrijdom genoten, was hij voor de waarachtigheid van dit voorrecht verantwoordelijk en wel omdat hij achteraf de niet verschuldigde, maar toch betaalde „acquiten” mocht terugvorderen, wat tot misbruik kon leiden, o.a. in geval hij de terugvordering eiste voor vissers, die geen tolvrijdom genoten ²¹.

De waard genoot als visverkoper een vast commissieloon ten bedrage van twaalf penningen per pond Tournois, d.i. 5 pct. Bij de verkoop van de vangst mocht hij vóór alle andere liefhebbers de helft ervan voor zichzelf als koper opeisen. Ongetwijfeld inde hij nog andere emolumenten, waaronder een commissiegeld hem door de viskopers aangeboden ²². Een vergelijking met de toestanden aan de Vlaamse kust, waar het commissieloon van de waard eveneens 5 pct. bedroeg, ligt dan ook voor de hand. Te Nieuwpoort kon aldus de som van de beide commissiegelden 25 pct. per pond bereiken ²³. Wellicht was dat ongeveer ook zo te Dieppe. De waarden aldaar werden, naarmate de 15de eeuw vorderde, steeds talrijker. Hun aantal groeide van 16 in 1405 tot 40 in 1491. Eigenlijk beheersten slechts enkele grote families de zeevisserij,

²¹ M.M., *La pêche*, blz. 181-192. — Voor het gewoonterecht betreffende de waarden, zie E. COPPINGER, *a.w.*, blz. 57 en LXII, en E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 256-258.

²² M.M., *La pêche*, blz. 186.

²³ EDW. VLIETINCK, *Het oude Oostende en zijne driejarige belegering*, Oostende, 1897, blz. 95.

de koopvaardij en de handel. De voornaamste waarden behoorden inderdaad tot de geslachten Loutrel, Eude, Blancbaston, Escarlate, Darras, Miffant en Guillebert. Over de numerieke verhouding tussen waarden en stuurliu te Dieppe beschikken we maar over één enkel belangrijk gegeven : in 1475 stonden 34 waarden in voor altezamen 183 gasten. Robert Eude was toen de voornaamste waard met 25 gasten en hun boten, waarvoor hij als zakenbeheerder optrad, terwijl vier leden van het geslacht Loutrel als waarden de zaken van 31 stuurliu behartigden. Daaruit kan worden afgeleid dat de meeste Dieppese waarden elk slechts enkele gasten bedienden²⁴. Dit was trouwens ook zo aan de Vlaamse kust, te Nieuwpoort, Oostende en Damme, waar voor elke waard gemiddeld vier à vijf gasten waren, met dat verschil nochtans dat de aanvoer van sommige vis, waaronder gekaakte haring en kabeljauw, er belangrijker dan te Dieppe was²⁵.

Onder de talrijke tollën, die te Dieppe in de haven geheven werden, was er ook een die drukte op het bouwen en het herstellen van vaartuigen van allerlei aard. Deze tol bedroeg, naar gelang een tonnenmaat van 26 vaten of meer, tien schellingen, en van 25 vaten of minder, vijf schellingen. Omstreeks 1455 werd deze begrenzing in zake draagvermogen op 24 vaten of meer en 23 vaten of minder gebracht²⁶. De meeste Dieppese vissersboten behoorden tot de tweede categorie, namelijk die van de kleinere vaartuigen.

De verschillende tollën, die te Dieppe op de aan- en uitvoer van vis en andere koopwaar drukten, laten toe statistische berekeningen te maken. De belangrijkste heffing was die op de verse haring van de plaatselijk „harengueson”, aangevoerd vanaf einde september. Volgens de modaliteiten ervan, had de boot, die een lading van minder dan 4.450 stuks haring aanvoerde, een tol te betalen, die zoveel bedroeg als een tiende van de waarde van de vangst, terwijl het vaartuig, dat meer aanbracht, slechts een tol verschuldigd was, gelijk aan de waarde van

²⁴ M.M., *La pêche*, blz. 189 en 195. – M.M., *Commerce*, passim.

²⁵ Te Damme waren er soms ook waarden met 10 à 20 gasten, maar dit was toe te schrijven aan de aldaar gevestigde stapel van de kaakharing. R. DEGRYSE, *De crisis in het haringbedrijf te Oostende en te Damme van 1437 tot 1441* (HANDELINGEN GENOOTSCHAP „SOCIÉTÉ D'ÉMULATION” TE BRUGGE, dl CII, 1965, blz. 1-16), zie blz. 12-16, bijlagen.

²⁶ „Nefz et bateaulx appareilliez et mises en ateliers. Et doit chacune nef portant 25 tonneaulx et plus 10 s. Et au dessoubz 5 s.”. G 498 (1405-1406), f° 8 r^s, titel van de desbetreffende rubriek. Opsomming van 14 vaartuigen, waaronder twee met een tonnenmaat van 25 vaten of meer. Deze begrenzing komt maar éénmaal voor. – „Recepte de nefz et bateaulx appareilliez et mis en astellier... Et doivent chacune nef portant 26 tonneaulx et plus 10 s T(ournois) et au dessoubz 5 s. T.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v^s. Opsomming van 23 vaartuigen, alle met een draagvermogen van minder dan 26 vaten. Deze begrenzing bleef tot kort vóór 1458. – Autre recepte des drois de mondit seigneur a cause des nefz et bateaulx de neuf rapareilliez et mis en 1 astelier sur les escotes et doit chacun navire qui est du port de 24 tonneaux ou plus 10 s. et ceux de mendre port 5 s.”. G 514 (1457-1458), f° 20 r°. Opsomming van 15 vaartuigen, waaronder slechts één met een tonnenmaat van 24 of meer vaten. Deze begrenzing bleef nadien onveranderd gedurende de rest van de 15de eeuw.

het duizendtal haring aan de beste verkoopprijs²⁷. Het Dieppese toltarief bevoordeligde dus de ladingen groter dan 4.450 stuks. De afzonderlijke gedetailleerde rekening, die voor het haringseizoen van het jaar 1475 bewaard bleef, toont ons de toepassing van dit tarief in de praktijk. Dieppe telde dat jaar 34 „hotes-vendeurs” of waarden. De haringskampagne, die er op 13 oktober ingezet geworden was, leverde in het totaal een aanvoer op van minstens 294 last, elk van 10.000 stuks, wat altezamen als tol, met inbegrip van wat later aan de stuurliui, die tolvrijdom genoten, terugbetaald werd, 1.957 pond Tournois opbracht. De aanvoer, eerst zwak in oktober, steeg geleidelijk en bereikte een hoogtepunt in november, om na 9 december fel af te nemen. De 143 ladingen, die op 14, 15 en 16 november gelost werden, bedroegen ieder meer dan 4.450 stuks haring. Aangezien de tol telkens, welke de modaliteiten ook waren, op de verkoopprijs van de haring berekend werd, kunnen we, dank zij de betrokken rekening, die prijs steeds nagaan. Deze schommelde over het algemeen rond de 3 à 4 pond Tournois voor duizend stuks haring. De uiterste prijzen waren 11 pond 5 schellingen, als hoogste notering op 13 oktober, en 1 pond 10 schellingen, als laagste op 8 november. Door de 183 boten, die aan de haringkampagne deelgenomen hadden, werden in 1.121 lossingen bijna evenveel grote als kleine ladingen aangevoerd, namelijk 547 van meer dan 4.450 stuks elk, tegenover 574 onder die hoeveelheid. Indien men het totaal van de kleine ladingen goed kan evalueren, dan geldt dit niet voor de grote ladingen, aangezien die niet met hun hoeveelheden genoteerd werden²⁸. Voor het samenstellen van een statistiek voor het geheel van alle geloste vangsten kan men voor de grote ladingen dus slechts op minimumcijfers steunen, zijnde dan telkens 4.450 stuks haring per aanvoer. Voortgaande op deze gegevens maakte professor M. Mollat een overzichtelijke grafiek, die voor al de jaren, waarvoor een havenrekening met aanduiding van de opbrengst van de tol op de herfstharing bewaard bleef, een evaluatie van de haringvangst geeft. Deze evaluatie, die slechts benaderend is, kan nochtans in sommige gevallen door de cijfers van de uitvoer van de gerookte of geaakte haring gecorrigeerd worden.

²⁷ „Acquis de harens frais venus et arrives ou habe de Dieppe depuis le jour saint Michiel 1 an mil CCCC XXVIII jusques au jour de noel ensuivant et prent monseigneur de chacune nef venant en habe de Dieppe, quant elle apporte 4.450 harens ou au dessus, ung millier ou 1 argent, que le dit millier aura este vendu a la meilleur vente, et se la nef n a tant peschie de harens, comme de 4.450 harens, il prent de ce que la nef apporte le 10e ou le 10e denier de 1 argent qu il aura este vendu.....”. G 501 (non inv.) (1424-1425), f° 22 r°. Opsomming van 21 visserswaarden, die de tol voor hun gasten betaalden, inbegrepen degenen, die tolvrijdom genoten. Opbrengst: 1.597 lb.T. 10 s. – Voor het gewoonterecht van 1396 dienaangaande, zie E. COPPINGER, *a.w.*, blz. 57, of E. DE FREVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 238-239.

²⁸ G 525. – Zie ook voetnoot 20. M. Mollat schatte de totale aanvoer in 1475 aanvankelijk op 3.425.000 stuks haring, d.i. 342 last. (M.M., *La pêche*, blz. 193.) Naderhand schatte hij haar op 530 metriek ton of, aan 1,8 metriek per last, zowat 295 last. M.M., *Comptabilié*, blz. 32. – Elders herleidde M. Mollat deze schatting tot 513 1/2 metriek ton of ongeveer 285 last. M.M., *Commerce*, blz. 124, voetnoot 124.

Dit is zo wanneer de uitvoer de aanvoer overtrof. Wij beschouwen de grafiek, opgesteld door professor M. Mollat, dan ook slechts als een ruwe schatting, die ten hoogste een idee van de schommelingen in het haringbedrijf geeft ²⁹.

Wat wij aan de hand van de gegevens in de havenrekeningen nauwkeurig berekenen kunnen, is de jaarlijkse aanvoer van verse en gezouten makreel tijdens het zomerseizoen. De tol op deze aanvoer bedroeg vier schellingen per duizend stuks. De vereffening ervan werd, zoals voor de herfstharing, door de visserswaarden geregeld. De Dieppese havenrekeningen geven telkens een opsomming van deze waarden met het bedrag van de door hen betaalde „acquits”, wat ons dan ook toelaat een statistiek van de aanvoer van de zomermakreel te maken. Het aantal gasten per waard nochtans, is zoals voor de haringvissers, niet te berekenen ³⁰. Het hoogste cijfer inzake de opbrengst van de makreeltol werd bereikt in 1464, toen twaalf waarden in het totaal 111 pond 7 schellingen en 10 penningen Tournois betaalden, wat op een aanvoer van zowat 556.900 stuks neerkwam ³¹. Vergeleken met de hoogste opbrengst van de haringtol, namelijk 2.946 pond in 1414, toen zeventien waarden de „acquits” voor minstens 416 last herfstharing betaald hadden, was dit nog ver van buitengewoon. De makreelvisserij, alhoewel van veel minder belang dan de haringvangst, was stellig niet te versmaden. Overigens drukte de gewone tol niet op alle makreel. Zo was dergelijke vis, die door middel van haken of lijnen door de vissers gevangen geworden was, tolvrij ³². Dat was ook zo voor de makreel, die tijdens de herfstkampagne samen met haring uit de drijfnetten gehaald werd ³³. Weliswaar werd er te Dieppe gedurende en na dat seizoen ook afzonderlijk soms naar makreel gevist. Op deze vangsten, die eerder zeldzaam waren, drukte een tol van acht schellingen per duizend stuks vis, wat het dubbel was van die geheven tijdens de eigenlijke makreelkampagne ³⁴. Dit moet waarschijnlijk toegeschreven

²⁹ M.M., *Commerce*, blz. 598-599, annexe nr. 3, curven van de schommelingen inzake aanvoer van herfstharing, invoer van vreemde haring en uitvoer over zee van geprepareerde haring over de periode 1405-1492, uitgedrukt in metriek ton. De aarzelingen door professor M. Mollat uitgedrukt bij de berekening van de totale aanvoer van herfstharing in 1475 bewijzen dat zijn schattingen niet meer zijn dan pogingen tot evaluatie. Als dusdanig moeten ze dan ook met de nodige omzichtigheid gebruikt worden.

³⁰ Zie voetnoot 18 en bijlage II, lijst van de aangevoerde hoeveelheden zomermakreel.

³¹ G 518 (1463-1464), f° 8 v°.

³² „Item, tous maquereaux prins as hains, a lissez ou a lingne, en quelque temps que ilz soient pris, ne doivent rien, sauf que, se il plect aux gens de Monsieur estains a la viconte...”. E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 242, gewoonterecht van 1396.

³³ „Item, il est assavoir que se pesqueurs apportent maquereaux prins a res de harens, de la saint Michiel jusque a la candeleur, ilz n en doivent riens a la viconte en argent, mais doivent 4 maquereaux paier au fermier de la coutume des poissons, ne des pires ne des meilleurs”. *Ibidem*.

³⁴ „Acquiz de maquereaux frais et salles venus audit port de Dieppe es mains des marchans ou de pescheurs depuis le 8e jour de novembre mil 449..... jusques au

worden zowel aan de zeldzaamheid van de late makreel, als aan de omstandigheid dat men de haringvangst, als zijnde meer rendabel, wou aanmoedigen.

De Dieppese havenrekeningen hebben het ook over de heffing op de verschillende soorten haring, die vóór of na de eigenlijke haringkampanje konden worden gevangen, maar dan meestal onder de vorm van posten zonder opbrengst³⁵. Wat wel opbracht was de jaarlijkse verpachting van de „coutume des poissons”, die aan de pachter ervan toeliet na elke vangst in iedere boot gans het jaar door, uitgezonderd in augustus, een prachtvis, zoals een kabeljauw, een wijting, een rog, een zeepaling, een schol of een ander mooi stuk, te eisen. Uitzonderlijke of „koninklijke vissen”, zoals een steur, een zalm, een elft of een meerzwin, kwamen evenwel aan de aartsbisschop toe, aan wie ze moesten worden toegestuurd³⁶. De pachtprijs van de „coutume des poissons” schommelde tussen de 60 en 130 pond Tournois. Ook de stalletjes van de plaatselijke vishandelaars, die hun waar in het klein aan de inwoners van Dieppe aan de man brachten, werden jaarlijks verpacht. Er waren er meestal een tiental³⁷.

Naast de heffingen op de eigen aanvoer, drukten te Dieppe ook tollen op de import door vreemdelingen van allerlei vis, waaronder vooral verse of gesteurde „saffare”-haring in manden, kaakharing, kabeljauw, makreel, wijting, heilbot, sprot en ook stokvis. De tol op de ingevoerde „saffare”-haring kon op twee wijzen berekend worden, namelijk op de inheemse manier, d.i. „au petit compte”, of op de uitheemse, d.i. „au grand compte”, naar gelang het honderdtal op 102 stuks of op 120 stuks geschat werd³⁸. In de havenrekeningen vinden we tot omstreeks 1435, ogenblik waarop aan het vijftienjarig Engels bewind te Dieppe een einde kwam, beide berekeningen naast elkaar, ook wat het last aanging. Indien het gewone last bestond uit 10.200 stuks, dan werd integendeel per „grant lest” zowat 14.500 stuks in rekening gebracht³⁹. In het eerste geval bedroeg de tol 6 schellingen

jour de pasques ensuivant et doit chacun millier 8 s. Tournois, pourveu eu ilz n ayent este pesquiez a rais a harens, dequelz n est nul venu...”. G 509 (1449-1450), f° 50 v°. Titel van de desbetreffende rubriek gevolgd door „neant”.

³⁵ Zie de voetnoten 6, 11, 12, 13 en 27. – De modaliteiten van de heffing van de tol was voor alle soorten verse haring dezelfde, namelijk die welke voor de herfstharing golden. „Saffare”-haring van de eigen vangst vinden we aangevoerd in 1409 (G 499), 1425 (G 501 non inv.), 1426 (G 501) en 1433 (G. 503), „seletans” gemengd met haring in 1406 (G 498), „harens frais venus en groe” in 1438 (G 505) en „harens frais venus en trufferie” in 1409 (G 499) en 1425 (G. 501). Voor het overige bleven de desbetreffende rubrieken in de havenrekeningen zonder enige opbrengst.

³⁶ E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 242-245. Gewoonterecht van 1396.

³⁷ M.M., *La pêche*, blz. 178-179 en 204-205, overzichtelijke lijst (annexe nr. 1).

³⁸ E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 238-239. Gewoonterecht van 1396.

³⁹ „Dudit Naudin Oeude, qui la veille saint Michiel avoit en sa garde pour marchans estranges 10 mannes de harenc de saffare a 600 grans chacune manne, valent 5.000 grans, qui montent au petit compte 7.200 et demi, a 8 d. pour millier, valent 4 s. 10 d.....”. G 499 (1408-1409), f° 21 v°. – Een last van tien duizendtallen „grans” bestond dus uit 14.500 stuks min of meer, een duizendtal

8 penningen per last⁴⁰ en in het tweede 9 schellingen 5 penningen⁴¹. De tol van 6 schellingen 8 penningen drukte verder op de ingevoerde kaakharing, berekend aan 12 tonnen per last⁴². De tol op de invoer van kabeljauw bedroeg 4 penningen per honderd stuks. Soms werd de tol op deze vis ook „au grand compte” berekend⁴³. Laatstgenoemde manier van schatten van de hoeveelheden vis, hetzij haring of kabeljauw, wijst ongetwijfeld op een Engelse of Vlaamse invloed, wat meteen revelerend is voor de aanwezigheid te Dieppe van vissers en andere zeelui uit Engeland en Vlaanderen. Dat blijkt trouwens ook uit de opsommingen van de namen, die we in de rubriek van de tolleren op de invoer van „saffare”-vis in de havenrekeningen aantreffen, waarbij soms de plaats van herkomst van de Vlamingen aangeduid wordt.

Daar Dieppe hoofdzakelijk leefde van de export van allerlei verse, gerookte en geaakte haring en andere vis, bevat de rubriek van de „acquitte” van de tolleren op de uitvoer over zee zeer dikwijls heel wat bijzonderheden over het haringbedrijf en de vishandel van die Normandische havenstad. Te Dieppe werden jaarlijks grote hoeveelheden haring gerookt en, vanaf 1409 of daaromtrent, ook geaakt, d.i. in tonnen gezouten. Op de export over zee van gerookte haring drukte een tol van 20 penningen per last van 10.000 stuks en op die van kaakharing

grans” uit ongeveer 1.450 stuks of twaalf honderdtallen en een hondertal „grans” uit zowat 120 stuks. Feitelijk werd het last „grans” volgens het aantal manden en de inhoud van die manden berekend. Zulk een last kon zowel minder als meer dan 14.500 stuks omvatten, daar het nu eens bestond uit twintig manden van elk 600 stuks „grans”, d.i. 725 „petis”, dan weer uit zevenentwintig wat minder gevulde manden, wat in Vlaanderen traditioneel was, dan weer uit manden van 800 stuks. Wat er ook van zij, de hoeveelheden „saffare”-haring berekend „au grand compte” werden in de regel door omzetting uiteindelijk berekend „au petit compte”, zonder dat we de juistheid van die berekening steeds goed kunnen nagaan. Aldus vinden we in G 499 (1409) (f° 21 v°): „106 mannes, chascune manne tenant 600 grans quatre autres mannes tenans 2000 grans. Somme toute 5 lez 5 milliars grans, valent, avaluez au petit compte, 8 lez 800 et demy, au pris de 8 d. T(ournois) pour millier et pour ce receu, 59 s”. Aangezien aan de juistheid van de omzettingen getwijfeld kan worden, mogen we veronderstellen dat de haring feitelijk niet zozeer met handgrepen geteld, dan wel, inzake hoeveelheid, per mand of manden geschat werd. – In Engeland omstreeks 1303 bedroeg het honderdtal haringen 120 stuks en tot onlangs was te Great Yarmouth het last gelijk aan zowat 13.200 stuks. J. T. JENKINS, *a.w.*, blz. 158.

⁴⁰ „... 135 mannes de harenc de saffare, tenant chascune manne 800. Montent 10 lez 8.000, audit pris de 6 s. 8 d. le lest. Valent et pour ce receu 72 s”. G 500 (1415), f° 2 r°.

⁴¹ „... 62 mannes harenc de saffare, dont 1 en baille 27 mannes pour let. Ainsi font deux lez grant et 8 mannes, au pris de 9 s. 6 d. pour let grant. Valent 21 s. 10 d. Pour ce receu 21 s. 10 d.”. G 501 (non inv.) (1425), f° 24 r°.

⁴² „Acquis de harens marchans caques, sors et salez venans par mer par mains de marchans et doivent pour chacun lest au compte de Dieppe 6 s. 8 d. ...”. G 500 (1414-1415), f° 3 v°, titel van de rubriek.

⁴³ „... 300 morues. Valent, au pris de 4 d. le 100, 12 d.” (berekening „au petit compte”) – „... 400 morues au grant compte, qui valent, a 5 d. pour cent, 20 d.”. G 501 (non inv.) (1425), f° 24 v°.

een van 3 schellingen per last van 12 tonnen. Het vaatwerk, waarin de gerookte haring geborgen zat, was onderworpen aan een bijkomende heffing van één penning per vat van gelijk welk formaat, soort of inhoud⁴⁴, waarvoor we benamingen aantreffen als „baril”, „queue”, „pippe” en „ponchon”, d.i. „poinçon”, en ook de algemene aanduiding „fust”⁴⁵. Kleine hoeveelheden gerookte haring werden soms verpakt in mandjes, die de uit onze taal stammende naam „meses” droegen, of in balen uit doek en koord⁴⁶. De kaakharing intengedeel werd verpakt in tonnen, halve tonnen en kwartroenen, waarvan de inhoud en de afmetingen gestandaardiseerd waren. Aanvankelijk, toen de techniek van het kaken te Dieppe ingang vond, zien we er de gezouten haring ook in Hollandse biervaten, „houpenbier” genaamd, en in vaten van het soort „ponchon” geslagen worden. Een halve ton voor kaakharing werd „fillette” geheten, terwijl de term „callequin” zeer waarschijnlijk op een vierde deel van een harington of kwartroen duidde of althans op een tonnetje van die inhoud⁴⁷. Voor het overige speciëeren de Diepese havenrekeningen voor de gerookte haring meestal zowel de juiste hoeveelheden in eenheden of stuks, als het aantal vaten, waarin zij verpakt was. Inzake de uitvoer over zee kunnen we dan ook de totale niet-tolvrije export van gerookte haring berekenen. Dit is overigens ook zo voor de tonharing. De som van de uitvoer van beide soorten verduurzaamde vis geeft ons – wat interessant is – ongeveer een idee van wat de totale aanvoer van herfstharing in het betrokken jaar

⁴⁴ „Acquis de harens marchant caque, sors et salez alans par mer par mains de marchans pour chacun last 20 d. Et pour chacun fust de baril 1 d.”. G 500 (1414-1415), f° 3, titel van de rubriek. – „Et se barilz de harenc quaque se portent hors, 1 en doit 3 d., c est assavoir 2 d. pour le harenc et 1 d. pour le baril”. – „Et se autre harenc sale, frais et sor est mis en queuez ou baril ou altre fustaille, le harenc s acquitte au millier au petit compte et pour chascun fust 1 d.”. E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 244, gewoonterecht van 1396.

⁴⁵ „... 50.200 harenc sor en meses, 7 queues et 4 ponchons Valent 9 s. 4 d.” – „... en 30 fustz et 11 balles, 13 lez de harenc (sor). Valent 24 s. 2 d.”. G 499 (1408-1409), f° 22 v° en 23 r°. Tol op de uitvoer. De „baril” was de typische harington, waarvan er twaalf zulke vaten waren in een last van 10.000 stuks haring. Het andere vaatwerk bestond uit recipiënten ontleend aan de wijnhandel, zodat we de inhoud of maat ervan kennen. De „pipe” of pijp moet ongeveer dezelfde inhoud als de „queue” gehad hebben, namelijk 4 hectoliter, zijnde zowat de helft van een wijnton van negen hectoliter. De „ponchon” had op haar beurt een inhoud gelijk aan de helft van die van een „pipe” of „queue”, namelijk zowat 2 hectoliter. Deze verschillende soorten wijnvaten konden dus heel wat meer haring bevatten dan de „baril” of harington. M.M., *La pêche*, blz. 177. – M.M., *Commerce*, blz. 319. – M.M., *Comptabilité*, blz. 23.

⁴⁶ De „mese” of mees was een mandje met zowat 1.020 stuks haring. M.M., *La pêche*, blz. 177.

⁴⁷ „20 barilz, 1 houpenbier, 2 filletes et 1 ponchon harenc cacque...”. – „6 barilz, 5 filletes et 1 calquin harenc cacque...”. G 501 (non inv.) (1424-1425), f° 20 v°. Tol op de uitvoer. – „Houpenbier” is afgeleid van het Middelnederlands woord „hoppensbier”. Met „fillette” (heden „feuillette”) werd een wijnvat bedoeld, waarvan de inhoud kleiner was dan die van de „queue” of „pipe”, namelijk slechts 1 hl 34. Het woord „callequin”, dat een klein haringtonnetje aanduidde, was blijkbaar een diminutief van de term „caque” of kaak. In het middelnederlands werd trouwens het kwartroen eveneens met een diminutief aangeduid, namelijk kindekijn.

geweest kan zijn, zodat we de gemaakte schatting daaromtrent dan kunnen corrigeren.

De Dieppese havenrekeningen laten ten slotte toe gans de overige handelstrafiek, slaande op metalen, wol, zout, wijn, bier, mede, vetstoffen, en ook graan, alsmede de scheepvaartbeweging in en uit verschillende richtingen, waaronder Engeland, Schotland, Bretagne, Spanje, Portugal en de Nederlanden, na te gaan. Het is vooral dat veelzijdig commercieel en maritiem aspect, dat professor M. Mollat in zijn werken over de Normandische handel en de boekhouding van de haven van Dieppe in de 15de eeuw heeft onderzocht en belicht.

3. – Het begin van het haringkaken te Dieppe

De drie oudste havenrekeningen, die voor Dieppe bewaard gebleven zijn en over de boekjaren 1405-1406, 1408-1409 en 1414-1415 lopen, laten ons toe een blik te werpen op de introductie van het haringkaken in die haven kort na 1400. De haringkampagnes tijdens de herfst van de jaren 1405, 1408 en 1414 moeten er zeer gunstig geweest zijn, te oordelen naar de gegevens in de volgende vergelijkende tabel ⁴⁸ :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol</i>	<i>Geschatte minimum aanvoer in last</i>
1405 (G 498)	16	2.088 pond Tournois	306
1408 (G 499)	17	2.593 » »	360
1414 (G 500)	17	2.946 » »	426

Aanvoer en opbrengst van de tol gingen dus in stijgende lijn. Deze voorspoedige conjunctuur was ongetwijfeld te danken aan de toen tijdelijk ingestelde „treve pescheresse” of visserijvrede, die zowel voor de onderdanen van de Franse, als voor die van Engelse koning gold en door de beide vorsten gegarandeerd geworden was, niettegenstaande de oorlogstoestand, later genoemd de Honderdjarige Oorlog. Deze vrede gold overigens ook voor de Vlaamse vissers als onderdanen van de hertog van Bourgondië, die de zijde van zijn Franse suzerain en familie gekozen had ⁴⁹.

⁴⁸ De totalen inzake het haring- en visbedrijf, die hierna volgen, zijn alle gemaakt naar onze eigen berekeningen en schattingen, vermits in de Dieppese havenrekeningen zelf alleen de opbrengst van de tolleren voorkomt. Voor wat de aanvoer van herfstharing aangaat, steunen we nochtans op de schattingen gemaakt door M.M., *Commerce*, blz. 598-599, annexe nr. 3, curve van de aan-, in- en uitvoer over zee van haring te Dieppe in de 15de eeuw. – Zie ook M.M., *La pêche*, blz. 204-205, annexe nr. 1, overzichtelijke tabel met de cijfers van de tolopbrengst en het aantal waarden per rekening.

⁴⁹ De visserijvrede gold vanaf juni 1405, het eigenlijk wapenbestand vanaf januari 1407. Deze overeenkomsten werden naderhand telkens voor de duur van een jaar of meer verlengd. E. SCOTT et L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Documents*

Indien we nu in detail de eerste van de drie betrokken havenrekeningen nagaan, dan zien we dat tijdens het boekjaar 1405-1406 de economische inzinking, als gevolg van de oorlog en de onveiligheid op zee, vooral de koopvaardij trof. Buiten de vissersvloot, waarvan we het aantal boten niet kennen, hadden tijdens dat boekjaar amper 21 vaartuigen aan de scheepvaartbeweging deelgenomen, tegenover 164 drie jaar later. Niettegenstaande de belangrijke aanvoer door de vissers van herfstharing, zien we in het najaar van 1405 en het daaropvolgend voorjaar uit de Dieppese haven over zee geen uitvoer van gerookte, laat staan van gezouten haring plaatsgrijpen. Ongetwijfeld beperkte de visuitvoer zich toen tot export over land⁵⁰. Opvallend in het voorjaar van 1406 is wel de invoer door vijf schepen van in het totaal 40 last, 8 tonnen en 3 kwarttroenen kaakharing, die in de desbetreffende rekening nog als „caque” bestempeld worden, wat waarschijnlijk op Schonense kaakharing wijst⁵¹. Dat er niettegenstaande de eigen massale aanvoer van verse haring, zowat 488 tonnen kostelijke en zeldzame kaakharing van vreemde oorsprong diende ingevoerd te worden, toont onzes inziens maar al te duidelijk aan, dat op dat ogenblik te Dieppe van een plaatselijke tonharingindustrie nog geen sprake was⁵². De internationale handel in kaakharing maakte toen evenwel een zware crisis door wegens de inzinking in het Schonense haringbedrijf. Dat genoemde „caque” van Engelse, Zeeuws-Hollandse of zelfs Vlaamse herkomst kan geweest zijn, is nochtans evenzeer niet uitgesloten, aangezien men in die tijd in Engeland en in de Nederlanden met het kaken van kleine hoeveelheden haring aan wal of op zee begonnen was⁵³. Ten slotte is het ook mogelijk dat de ingevoerde „caque” van gemengde of diverse oorsprong kan geweest zijn.

Het duurde niet lang of te Dieppe ging men, naar het voorbeeld van de Engelsen, over tot het haringkaken aan wal of zelfs op zee.

pour servir à l'histoire des relations entre l'Angleterre et la Flandre de 1431 à 1473 (of Le Cotton manuscrit Galba B. I.), Bruxelles, 1896, blz. 252. - L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, Inv. des arch. de la ville de Bruges, Brugge, 1871-1878, dl III, blz. 524-534, en dl IV, blz. 37, 43 en 334. - E. VARENBERGH, Histoire des relations diplomatiques entre le comté de Flandre et l'Angleterre au Moyen Age, Brussel, 1874, blz. 548 en vlg.

⁵⁰ M.M., *Commerce*, blz. 5, 28 en 598-599.

⁵¹ „... onze lez un baril de caque”, „... onze lez un baril de caque”, „... treize lez sept barilz trois quarts de caque”, „... 2 lez 11 barilz de caque” en „... 2 lez de caque”. Van 10 januari tot 7 maart 1406. G. 498 (1405-1406), f° 5 v°.

⁵² Ook in het gewoonterecht van Dieppe, opgetekend in 1396, is er sprake van „harenc quaque”, maar dan niet onder de rubrieken van de tolheffing op de aldaar door de vissers aangevoerde haring. Te Dieppe werd er alsdan weliswaar haring gezouten, alhoewel niet in kaaktonnen. Het gewoonterecht maakte er dan ook een onderscheid tussen de genoemde kaakharing en „autre harenc salé, frais ou sor... mix en queuez ou baril”. E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 244.

⁵³ R. DEGRYSE, *Oorsprong van het haringkaken in Vlaanderen* (NED. HISTORIEBLADEN, 1ste jg., 1938, blz. 201-219). - ID., *Schonense en Vlaamse kaakharing in de 14de eeuw* (BIJDR. GESCH. NEDERL., dl XII, 1957, blz. 100-107). - R. DEGRYSE en O. MUS, *De laatmiddeleeuwse haringvisserij, a.w.* (Ibidem, dl XXI), blz. 100-102.

Dat blijkt duidelijk uit een drietal posten, voorkomend in de rekening over het boekjaar 1408-1409. Daaruit vernemen we inderdaad, dat op 14 december 1408 stuurman Colin Dudoit en zijn gezellen drie „ponchons” en drie tonnen haring uit hun eigen vangst hadden laten kaken en voor eigen gebruik aan boord van hun schip hadden laten brengen. Twee andere soortgelijke voorbeelden, dagtekenend van 28 november en 21 december, betroffen respectievelijk een „ponchon” en drie tonnen en een „ponchon” en zes tonnen gezouten haring⁵⁴. Naast deze vijf „ponchons” en twaalf tonnen, die door de bemanningen van drie vissersboten uitgevoerd werden, bedroeg de totale export aan kaakharing van 9 november 1408 tot 1 februari 1409 slechts 128 tonnen en 1 „ponchon”, d.i. ongeveer 10 1/2 last. Deze gekaakte haring staat in de tekst van de rekening soms nog vermeld als „harenc blanc” in de plaats van „harenc cacquiez”, terwijl de ton, waarin zij verpakt was, in één enkel geval zelfs nog de naam „quaque” draagt⁵⁵. Daaruit kan nogmaals afgeleid worden, dat men in 1409 te Dieppe nog maar pas met het kaken van de haring aan wal begonnen was.

Te Dieppe was er evenwel van oudsher, wat we niet mogen vergeten, een industrie, die zich op het verduurzamen van herfstharing toelagde, maar dan door het roken van die vis. Gerookte haring was inderdaad in die tijd als vastenspijs zeer in trek en zij werd als dusdanig dan ook in grote hoeveelheden uitgevoerd. Einde 1408 en begin 1409 bedroeg de export van deze verduurzaamde vis, volgens onze eigen berekening, niet minder dan 341 1/2 last. In het totaal bereikte de genoteerde uitvoer van gekaakte en gerookte haring dus zowat 353 last, cijfer, dat de geschatte minimum aanvoer van verse waar gedurende de haringkampagne van 1408, namelijk 360 last, benadert. Er werd te Dieppe evenwel ook heel wat verse haring aan de man gebracht of geëxporteerd, zodat we mogen veronderstellen, dat laatstgenoemde schatting toch nog te laag is.

Niettegenstaande de belangrijke aanvoer van herfstharing, werd er te Dieppe, in het najaar van 1408 en het daaropvolgend voorjaar, toch nog 55 tonnen of zowat 4 1/2 last kaakharing en 16 last 7.400 stuks gerookte haring ingevoerd, terwijl 4.300 stuks van de laatste soort

⁵⁴ „De Bauduin Eude, qui ledit jour prist congie de carchier en la nef Colin du Doit harenc caque en troiz ponchons et 3 barilz, lequel icellui Colin et ses compagnons avoient pesquie et 1 avoient fait cacquier...”.

„De Marquet Lebaigier, qui prist congie de chargier ou vaissel, dont estoit maistre Colin Paris, troiz barilz un ponchon harenc caque pour les maronneaux dudit vaissel, qui ont pesquie ledit harenc.....”.

„De Jehan le Picart, clerck Jehan Loutrel, qui prist congie de carchier en la nef Jehan Thiphanie pour ledit Thiephanie et de sa pescaille 6 barilz et 1 ponchon harenc caque, dont du harenc ne doit rens...” G 499 (1408), f° 22 r° en 23 r° en v°.

⁵⁵ „... 109.000 (et) 3 quarts (de harenc sor) en 29 pippes et 3 quaques harenc blanc, a 2 d. le millier harenc sor, 3 d. (1e) baril harenc caque et chacune piece de fustaille 1 d. Valent et pour ce receu 21 s. 5 d.”. G. 499 (1409), f° 23 r° - 23 v°.

werden overgescheept, maar dit waren in de grond maar kleine hoeveelheden. Indien na het seizoen 1408 het roken van de haring te Dieppe op volle toeren draaide, kon dit van het kaken nog niet gezegd worden. De geringe in- en uitvoer van kaakharing, alsmede het inslaan door de vissers van enkele tonnen van die gezouten vis voor eigen verbruik wijzen er op dat het haringkaken er nog in een beginstadium verkeerde. Er werd trouwens te Dieppe direct van uit zee door de vreemde vissers nog geen gekaakte haring ingevoerd. Het daaropvolgend jaar, tijdens de „saffare” van 1409, zien we de inheemse en andere zeelui inderdaad slechts haring in manden en ook makreel, maar geen op zee gekaakte haring aan wal brengen ⁵⁶.

De derde Dieppese havenrekening, die tot ons gekomen is, loopt over het boekjaar 29 september 1414 - 29 september 1415. Zij bevat enkele bijzonderheden over de aanvoer uit de Noordzee van de laatste „saffare”-haring van het zomerseizoen 1414. Van 30 september tot 19 oktober van dat jaar werden door Engelse, Vlaamse en Franse vissers inderdaad niet alleen 53 1/2 last haring in manden, maar ook 22 last 500 stuks „harenc pouldré et caqué” en 5 last 5 tonnen kaakharing geïmporteerd, waaruit men kan afleiden dat nu ook het haringkaken op zee een aanvang genomen had ⁵⁷. Tijdens de eigenlijke haringkampagne van dat jaar werd een hoeveelheid verse waar aangevoerd, die op minstens 426 last geschat kan worden. De uitvoer bedroeg zowat 334 last gerookte haring en 34 last gekaakte of in het totaal 368 last haring in verduurzaamde vorm. De bestaande stocks blijken voor deze uitvoer onvoldoende te zijn geweest, aangezien van januari tot maart 1415 zowat 48 last gerookte haring en 3 last kaakharing ingevoerd dienden te worden ⁵⁸.

Altezamen was het seizoen 1414 voor¹ het Dieppese haringbedrijf gunstig te noemen. Het bedrag aan „acquiten”, die dat jaar door elk van de zeventien visserswaarden voor zijn gasten betaald werd, bedroeg gemiddeld 173 pond Tournois, een cijfer dat naderhand niet meer bereikt zou worden. De drie waarden van het geslacht Loutrel totaliseerden toen 34 pct. van de gestorte tolgelden. Het haringkaken was evenwel nog steeds niet doorgebroken, alhoewel men er, zoals gezegd, mee begonnen was ⁵⁹. Dit blijkt ook uit de aanzienlijke invoer door een twaalfstal vreemde, vooral Engelse stuurliu, tijdens de zomer van het volgend jaar, van niet-gekaakte „saffare”-haring, namelijk van niet minder dan 71 1/2 last in zowat 898 manden van elk 800 stuks.

Met de hervatting van de krijgsverrichtingen door de Engelsen in augustus 1415 moet er voor het Dieppese havenbedrijf een nieuwe

⁵⁶ *Ibidem*, 20 r° - 25 r°, naar de desbetreffende rubrieken.

⁵⁷ „De Baudouin Oeude, qui le 15e jour d octobre fist deschargier du vaissel Guillaume Ride, angloix, 12 lez 500 harenc caque et pouldre...”. G 500 (1414), f° 4 r°. - Uit de „vaisel Haynes Jensonne” waren op oktober reeds 10 last zulke haring gelost geworden. *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, volgens de rubrieken dienaangaande.

⁵⁹ M.M., *La pêche*, blz. 196.

periode van moeilijkheden aangebroken zijn, althans in het handelsverkeer. Daarover vernemen we weinig of niets, vermits de havenrekeningen over de boekjaren 1415 tot 1424 volledig ontbreken. In het begin van het jaar 1419 vielen achtereenvolgens de voornaamste Normandische havens in de handen van de Engelsen en daaronder bevond zich ook Dieppe⁶⁰, maar dit kwam die stad spoedig ten goede. Het herstel van het Dieppese visserij- en handelsbedrijf blijkt inderdaad snel te zijn ingetreden. Parijs erkende immers reeds in 1422 de Engelse vorst als de wettige Franse koning. Dieppe kon dus opnieuw, zoals voorheen, langs de Seine de hoofdstad aan vis bevoorraden. Van de haringkampagnes, die in die tijd plaatsvonden, weten we dat zij over het algemeen gunstig waren. De campagne van 1420 duurde tot na nieuwjaar, maar die van het jaar daarop diende, door storm onderbroken, vroegtijdig in november stopgezet te worden⁶¹. In 1424 was de haringvangst te Dieppe, te oordelen naar de algemene resultaten van het bedrijf, opnieuw zeer gunstig.

4. – Dieppe's haringbedrijf onder het Engels bewind en daarna

Dieppe was in het begin van februari 1419 terug in de handen van de Engelsen gevallen, waarmede in de geschiedenis van die stad een nieuwe periode begon. De oudste havenrekeningen uit die tijd lopen over de boekjaren 1424 tot 1427 en over het boekjaar 1428-1429. Aldus beschikken we over een bijna doorlopende reeks gegevens betreffende de haringseizoenen van de betrokken jaren. Wat de opbrengst van de kampagnes in zake herfstharing betrof, is volgende tabel sprekend :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol in ponden Tournois</i>	<i>Minimum aanvoer in last (schatting)</i>
1424 (G 501 non inv.)	21	1.597	242
1425 (G 501 bis)	21	2.953	430
1426 (G 502)	19	2.136	320
1428 (G 504)	21	1.953	290

De aanvoer van herfstharing in 1424 was dus schijnbaar enigszins beneden peil gebleven, vergeleken met wat we weten voor de jaren 1405, 1408 en 1414. De uitvoer over zee nochtans was spectaculair, namelijk zowat 607 last geaakte en 107 gerookte haring, of in het totaal 714 last verduurzaamde vis⁶². Misschien was deze massale uitvoer gedeeltelijk te verklaren door een gunstig vangstjaar wat aangaat de „saffare” en de haringcampagne van de herfst samen, maar daarover hebben we geen nadere gegevens. Wat er ook van zij, voortaan over-

⁶⁰ M.M., *Commerce*, blz. 22. – Val van Dieppe : op 8 februari 1419.

⁶¹ M.M., *La pêche*, blz. 173-174.

⁶² Naar onze eigen berekening. G. 501 (non inv. f° 25 v° - 35 r°).

trof de produktie en uitvoer van kaakharing over het algemeen die van de gerookte haring. Dit kan afgeleid worden uit volgende tabel betreffende de export over zee :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Uitvoer van kaakharing in last</i>	<i>Uitvoer van gerookte haring in last</i>	<i>Totalen in last</i>
1424-1425 (G 501 non inv.)	607	107	714
1425-1426 (G 501 bis)	254	80	334
1426-1427 (G 502)	146	15 1/2	161 1/2
1428-1429 (G 504)	432	106	538

Voor de jaren 1424 en 1428 overschreden de hoeveelheden uitgevoerde haring dus de aangevoerde vangsten herfstharing, althans indien we op onze schattingen mogen voortgaan. Wat meer is, de combinatie van de gegevens voorkomend in twee op elkaar volgende havenrekeningen laat ons voor het vangstjaar 1425 toe een volledig overzicht samen te stellen ⁶³. Dat jaar waagden zeven Dieppese waarden zich aan het uitsturen van hun gasten op „saffare”-vangst, wat inzake tol 76 pond Tournois opbracht, maar op hoeveel haring dit sloeg is niet na te gaan. De invoer door vreemdelingen van „saffare”-haring van 29 april tot 15 oktober bedroeg zowat 69 last. Er werd gedurende deze zomerperiode slechts 30.750 stuks makreel door de Dieppese vissers gelost. De haringkampagne tijdens de herfst was integendeel gunstig, aangezien de aanvoer op minstens 430 last geschat mag worden en de opbrengst van de tol op de herfstharing de hoogste was, die ooit in de 15de eeuw bereikt is geworden. Toch werd er dat jaar over zee veel minder uitgevoerd dan in 1414, namelijk slechts 254 last gekaakte en 80 last gerookte haring of in het totaal 334 last. Daarnaast moet er nochtans veel verse waar geëxporteerd worden zijn.

Zoals voor het vangstjaar 1425, beschikken we voor 1426, dank zij de combinatie van de gegevens uit twee opeenvolgende havenrekeningen, over nagenoeg volledige gegevens betreffende de visserijcyclus ⁶⁴. In het begin van dat jaar werd door de vissers wat „harens fres venus en trufferie” aangevoerd ⁶⁵. Dit verklaart wellicht waarom een kroniekschrijver ons weet te melden dat er te Parijs gedurende de vasten, meer bepaald omstreeks 21 maart, uitzonderlijk veel verse haring aan lage

⁶³ G 501 (non inv.) (1424-1425) en G 501 (bis) (1425-1426), desbetreffende rubrieken. – Op te merken is dat vanaf G 501 (non inv.) of het vangstjaar 1425 de rubriek inzake de tol op de door de Dieppese vissers uit de Noordzee aangevoerde „harens de saffare et pouldre” loopt over het ganse boekjaar, dus van 29 september tot 29 september daaropvolgend.

⁶⁴ G 501 (bis) (1425-1426) en G 502 (1426-1427), desbetreffende rubrieken.

⁶⁵ Twee waarden betaalden voor hun gasten de tol op deze late haring, wat 7 pond 14 s. 8 d. Tournois opbracht. G 501 (bis), f° 8 r°. Het jaar voordien, in 1425, was er slechts één waard in dat geval met 23 s. 7 d. aan „acquiten” door hem betaald. G 501 (non inv.), f° 23 r°.

prijs te verkrijgen was⁶⁶. Ongetwijfeld was toen eveneens in andere Normandische havens deze soort haring, waarvan de vangst zeldzaam was, aangevoerd geworden. Ook de „saffare” was in trek, vermits ditmaal nog eens zeven waarden hun vissers op die vangst uitgestuurd hadden, wat evenwel slechts 31 pond 20 penningen Tournois aan „acquit-ten” opbracht. De import door vreemde zeelui van „saffare”-haring, van 6 mei tot 22 augustus, beliep in het totaal 54 1/2 last. De daaropvolgende herfstkampagne op haring was tamelijk gunstig, vermits de aanvoer op een minimum van 320 last kan worden geschat. Men zou dus kunnen zeggen dat er in 1426 te Dieppe een voldoende aanvoer moet geweest zijn, waardoor kon worden gezorgd voor een normale productie van verduurzaamde haring. Toch diende men in het voorjaar van 1427 niet minder dan 91 last kaakharing te importeren. Slechts 146 last gekaakte en amper 15 1/2 last gerookte haring werden uit-gevoerd, waardoor de totale export over zee tot 161 1/2 last zakte. Misschien was dit te wijten aan het groeiend aantal Dieppese kooplui, die tolvrjdom genoten.

Voor het vangstjaar 1427 beschikken we maar alleen over gegevens betreffende de „saffare”-aanvoer door vreemdelingen. De Dieppese vissers blijken dat jaar inderdaad aan deze reis niet deelgenomen te hebben. Aan vreemde „saffare”-haring werden dat jaar te Dieppe in het total 89 last in manden en 22 1/2 last in tonnen ingevoerd en dit van juni tot september⁶⁷. Wat er daarna nog aan gekaakte haring ge-importeerd werd weten we niet, vermits de havenrekening over het boekjaar 1427-1428 ontbreekt.

De volgende rekening, waarover we beschikken, loopt over het jaar beginnend op 29 september 1428 en bevat dus gegevens over de herfstkampagne op haring, die op die dag ingezet kan geweest zijn. De hoeveelheid herfstharing, die gedurende dat seizoen te Dieppe aangevoerd werd, is op minstens 290 last te schatten, maar moet veel hoger geweest zijn. Van oktober 1428 tot februari 1429 werden inderdaad zowat 432 last gekaakte en 106 last gerookte waar of altezamen 538 last haring over zee geëxporteerd. Bovendien blijkt er van enige invoer van beide soorten verduurzaamde vis door vreemdelingen gedurende dezelfde periode geen sprake geweest te zijn. Na de inzinking in de uitvoer vanaf 1426, blijkt er dus in 1428 opnieuw een stijging te zijn ingetreden⁶⁸.

Dezelfde rekening bevat echter weinig bijzonderheden over het vangstjaar 1429, tenzij dan over de vreemde „saffare”-aanvoer. Van 12 mei tot 10 augustus werden inderdaad zowat 40 last „saffare”-haring

⁶⁶ „Item, en ce temps on crioit les harengs frais parmy Paris a la moitie de caresme environ le saint Benoist et en vint grant foison...”. *Journal d'un bourgeois de Paris sous Charles VI et Charles VII*, préface et notes d'A. MARY (*Coll. Les hommes, les faits et les mœurs*), Paris, 1929, blz. 192.

⁶⁷ G 502 (1426-1427), f° 23 v° - 25 r°.

⁶⁸ G 504 (1428-1429), desbetreffende rubrieken.

in manden door uitheemse zeelui te Dieppe gelost⁶⁹. Toch vernemen we ook iets over de herfstkampagne van dat jaar. Van 29 september tot 21 oktober betaalden de Dieppese visserswaarden aan „acquiten” 581 pond Tournois, wat voor die korte periode op een aanvoer van minstens 85 last kan neerkomen⁷⁰. Rekening houdend met het tijdstip, waarop deze aanvoer plaats vond, en met de tijdsduur, namelijk amper 22 dagen, wijst dit nochtans op een gunstig seizoen. Voor het overige leverde dat jaar de makreelkampagne wat meer op dan naar gewoonte, namelijk 57.350 stuks⁷¹.

Na 1429 kunnen we gedurende enkele jaren de verdere ontwikkeling van het Dieppese haringbedrijf niet meer nagaan, maar we mogen aanvaarden dat de traditionele zeevisserijcyclus, bevorderd door het Engels bewind, haar normale gang voortzette. Dat is althans af te leiden uit een fragmentaire havenrekening lopend over het tijdvak 1 juni - 29 september 1433. Toen betaalden zeven Dieppese waarden 25 pond Tournois, 9 schellingen en 11 penningen aan „acquiten” voor hun gasten, die op „saffare” geweest waren⁷². De vreemde invoer van „saffare”-haring bedroeg 23 last⁷³. Meer over dat vangstjaar vernemen we niet.

Met de bevrijding van Dieppe op 28 oktober 1435 door de vrijheidsheld Charles des Maretz en de Fransen, begon in het haringbedrijf van die stad een inzinking van lange duur⁷⁴. De Franse opmars op het einde van de Honderdjarige Oorlog betekende dan ook voor Parijs schaarste aan vis uit Normandië. Een kroniekschrijver meldt ons in verband daarmee, dat tijdens de vasten van het jaar 1436 de gerookte en gekaakte haring in de Franse hoofdstad zeldzaam en zeer duur was⁷⁵. Dieppe, alhoewel bevrijd, was nog steeds door Engelse garnizoenen ingesloten en zag zich dus nog voortdurend bedreigd. Dat de haringkampagne onder deze onveiligheid te lijden had, ligt voor de hand. Volgens de havenrekening, waarvan het boekjaar op 29 septem-

⁶⁹ *Ibidem*, f° 14 v° - 15 r°.

⁷⁰ M.M., *La pêche*, blz. 204-205, overzichtelijke lijst (annexe nr. 1). - M.M., *Commerce*, blz. 598-599, curve.

⁷¹ G 504 (1428-1429), f° 15 v°, desbetreffende rubriek. Zie ook bijlage II.

⁷² M.M., *La pêche*, blz. 207-208. Uittreksels uit G 503 (1433) : rubriek van de tol op de aanvoer door de Dieppese vissers van „harens de saffare et poudre” en lijst van de terugbetalingen wegens vrijstelling van die heffing. Op te merken is dat in deze havenrekening de uitdrukking „harengueson de saffare devers le nord” als omschrijving voor de zomerharingvangst of vangstreis in de Noordzee voorkomt.

⁷³ G 503 (1433), desbetreffende rubriek.

⁷⁴ Dieppe zou op 28 oktober bevrijd geworden zijn, Parijs op 12 april 1436. M.M., *Commerce*, blz. 46 en 52.

⁷⁵ „Les Francois gaignerent les meilleurs ports de mer comme Dieppe ,parquoy nul bien ne pouvoit venir en la ville de Paris, ne de Normandie et pour ce tous biens furent tres chiers en caresme, especialement harengs caques, car, pour certain, le caque coustoit quatorze francs et le sor aussi cher a la value...”. *Journal d'un bourgeois de Paris, a.w.*, anno 1436, blz. 330. - M.M., *La pêche*, blz. 198. - Rouen, de voorhaven van Parijs, bleef in Engelse handen tot 1449. ID., *Commerce*, blz. 61.

ber 1437 begon, leverde het haringseizoen van dat jaar aan „acquiten” slechts 755 pond Tournois op, betaald nochtans door 25 visserswaarden, wat zou kunnen neerkomen op een aanvoer van ternauwernood 111 last. De eigenlijke aanvoer moet nochtans veel hoger gelegen hebben, aangezien van oktober 1437 tot maart 1438 zowat 219 last geaakte en 69 1/2 last gerookte haring of in het totaal 288 1/2 last van beide soorten over zee uitgevoerd werden ⁷⁶.

De oorlog duurde evenwel steeds voort, ook in de omgeving van Dieppe, daar verschillende Normandische havens er nog in Engelse handen waren. Dieppe zelf werd in 1443 door de vijand aangevallen en belegerd, maar het kon, dank zij het persoonlijk ingrijpen van de „dauphin”, de latere koning Lodewijk XI, glansrijk de aanval afslaan ⁷⁷. De blokkade, die onmiddellijk daarop door de hertog van York tegen de stad ingezet werd, had slechts als gevolg dat de Dieppese zeelui de door hen ingezette kaapvaart en zeeroverij nog opdreven. Hierbij deinsden ze er niet voor terug somtijds ook de Vlamingen, Zeeuwen of Hollanders op zee aan te vallen en te beroven ⁷⁸. Zelfs de wapenstilstand, die in 1444 tussen Fransen en Engelsen gesloten werd, stelde daaraan niet onmiddellijk een einde ⁷⁹. Toch kon de jaarlijkse haringkampagne verder plaatsgrijpen, alhoewel de opbrengst ervan steeds aan de lage kant bleef. Dat blijkt uit volgende tabel :

Jaar en rekening ⁸⁰	Aantal waarden	Opbrengst van de haringtol in ponden Tournois	Minimum aanvoer in last (schatting)
1437 (G 505)	25	755	111
1447 (G 506 of 507)	15	743	105
1449 (G 509)	15	702	100
1450 (G 511)	25	838	120
1452 (G 513)	18	875	140

Tegenover deze uiterst langzaam stijgende aanvoer van herfstharing stond evenwel een verder dalende uitvoer over zee van geaakte en gerookte haring. Dat leren we uit volgende tabel :

⁷⁶ G 505 (1437-1438), desbetreffende rubrieken.

⁷⁷ M.M., *Commerce*, blz. 52.

⁷⁸ A. BOUDIER, *Charles Desmarets, corsaire dieppois. Documents inédits de 1445* (REVUE HISTORIQUE, t. CXXXVII, mai-juin 1921, blz. 32-49). — ID., *La guerre de course au XVe siècle, Marins et corsaires au temps de Charles Desmarets*. Rouen, 1926, blz. 1-10.

⁷⁹ Op 28 mei 1444 werd te Tours een bestand gesloten, dat tot juli 1449 zou blijven duren. M.M., *Commerce*, blz. 57.

⁸⁰ De betrokken havenrekeningen lopen over de termijnen 29 sept. 1437 - 29 sept. 1438 (G 505), 5 april 1447 - 24 maart 1448 (G 506-507), 8 nov. 1449 - 29 sept. 1450 (G 509), 29 sept. 1450 - 29 sept. 1451 (G 511) en 29 sept. - 31 dec. 1452 (G. 513).

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Uitvoer van kaakharing in last</i>	<i>Uitvoer van gerookte haring in last</i>	<i>Totalen</i>
1437-1438 (G 505)	219	69 1/2	288 1/2
1447-1448 (G 506 of 507)	133 1/2	84	217 1/2
1449-1450 (G 509)	81	36	117
1450-1451 (G 511)	38 1/2	47 1/2	86
1452 (G 513)	10 1/2	5 1/2	16

Ook de invoer van „saffare”-haring door vreemdelingen liep fel terug en bedroeg slechts 19 1/2 last in 1447, 1 last in 1448, 5 1/2 last in 1450 en nog niet een last in 1451. In 1450 en 1452 waagden slechts de waarden van de geslachten Loutrel en Eude het de herfstkampagne van die jaren te financieren. Zij betaalden toen inderdaad gezamenlijk respectievelijk 60 pct. en 90,5 pct. van de „acquitte”⁸¹. Voor het overige bracht ook de makreelvangst in deze periode weinig op⁸².

De moeilijkheden, die het haringbedrijf van Dieppe op het einde van de Honderdjarige Oorlog ondervond, waren het direct gevolg van de bevrijding van de stad door Charles des Maretz in 1435. Ze tonen duidelijk aan in welke mate de goede gang van dit bedrijf van de veiligheid op zee en van de goede betrekkingen met Engeland afhankelijk was. De gunstige voorwaarden, waarin de Dieppese zeevisserij gedurende de Engelse heerschappij over Normandië kon plaatsgrijpen, waren evenwel voorgoed voorbij. De periode volgend op het einde van de oorlog zou dan ook in het teken van deze harde werkelijkheid staan.

5. – Langdurige inzinking en uiteindelijk herstel

Het herstel van het haringbedrijf te Dieppe na de beëindiging van de Honderdjarige Oorlog zou niet op zulk een wijze gebeuren dat het vroegere welvaartspeil er snel opnieuw kon worden bereikt. Integendeel dit herstel gebeurde zeer langzaam. Dit blijkt uit volgende tabel betreffende de jaren, waarvoor een havenwerking bewaard bleef :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol op de herfstharing in ponden Tournois</i>	<i>Minimum aanvoer in last (schatting)</i>
1457 (G 514)	29	1.634	245
1458 (G 515)	25	1.241	180
1461 (G 516)	30	1.959	290
1462 (G 517)	25	1.042	150
1463 (G 518)	26	1.025	160
1466 (G 519)	24	609	90

⁸¹ M.M., *La pêche*, blz. 199 en 204-205.

⁸² Zie bijlage II.

Alhoewel tijdens de hier behandelde periode van tien jaar het aantal visserswaarden tot gemiddeld zesentwintig gestegen was, bleef de opbrengst van de haringkampagnes vrij wisselvallig. Gunstig waren de vangstjaren 1457 en 1461, minder gunstig de jaren 1458, 1462 en 1463 en bepaald ongunstig was het jaar 1466. De makreelvangst daarentegen kende gedurende de zomermaanden van 1458 tot 1467 ongehoorde resultaten, met als hoogtepunt het jaar 1464, toen 556.900 stuks aangevoerd werden⁸³. Dit wijst erop dat de „saffare”-visserij opnieuw beoefend werd. In 1460 inderdaad verkregen een twintigtal Dieppese stuurliu van de Engelse koning vrijgeleiden. Daardoor werd het hen mogelijk dat jaar vanaf 1 juni op „saffare” in de Noordzee en de Engelse wateren te gaan⁸⁴. Het is te betwijfelen of dit ook nog zo de volgende jaren was, aangezien toen in Engeland, als gevolg van de burgeroorlog van de Twee Rozen en de troonkwestie, grote verwarring heerste⁸⁵. Edward IV van het geslacht York, die in 1461 de troon beklom, stond inderdaad eerder afkerig tegenover Frankrijk, waar Lodewijk XI hetzelfde jaar koning geworden was. Dat de „saffare”-visserij onder deze politieke verwickelingen te lijden had, blijkt uit de geringe invoer van vreemde Noordzeeharing, zowel vóór als na 1460. Dit leren we uit volgende tabel :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Invoer van niet geakaakte „saffare”-haring</i>	<i>Invoer van geakaakte Noordzeeharing</i>
1458 (G 514)	8 last 18 manden	—
1459 (G 515)	1 1/2 last 3 manden	—
1462 (G 516)	7 last	—
1463 (G 517)	2 last	26 last 6 tonnen
1464 (G 518)	—	—
1467 (G 519)	3 1/2 last	3 last

Voor het overige was ook de uitvoer van geakaakte en gerookte haring over zee gedurende datzelfde tijdvak eveneens aan de lage kant, zoals blijkt uit de tabel hieronder :

⁸³ G 518 (1463-1464), f° 9 r°. Opbrengst : 111 lb. 7 s. 10 d. Tournois.

⁸⁴ M.M., *La pêche*, blz. 206-207, annexe nr. 2. Tekst in het Latijn van een van de 22 vrijgeleiden, die door de kanselarij van Hendrik VI, koning van Engeland, afgeleverd werden en gedateerd zijn van 11 april of 20 mei 1460. Deze stukken bevinden zich te Londen (Public Record Office, Treaty Rolls, 142, membr. 10/30).

⁸⁵ Alhoewel in 1461 en de volgende jaren door de Engelse kanselarij nog steeds vrijgeleiden aan Normandische zeelui en handelaars uitgereikt, gingen de commerciële betrekkingen verder achteruit tot 1466, toen ze opnieuw fel toenamen. M.M., *Commerce*, blz. 91 en 604 (annexe nr. 8, overzichtelijke curve).

<i>Jaar en rekening (na- en voorjaar)</i>	<i>Uitvoer van kaakharing</i>	<i>Uitvoer van gerookte haring</i>	<i>Totalen in last</i>
1457-1458 (G 514)	123 last	63 1/2 last	186 1/2
1458-1459 (G 515)	53 last	33 last	86
1461-1462 (G 516)	69 1/2 last	130 last	199 1/2
1462-1463 (G 517)	8 tonnen	2.500 stuks	1
1463-1464 (G 518)	15 last	62 last	77
1466-1467 (G 519)	7 1/2 last	12 1/2 last	20

De jaren 1457 en 1461 waren dus het gunstigst voor de uitvoer van geaakte en gerookte haring over zee, wat het gevolg van betere vangsten was. De overige jaren vertonen werkelijk zeer lage cijfers. We moeten er nochtans rekening mee houden dat het aantal lieden, die te Dieppe van tolvrijdom genoten, ongetwijfeld in aantal gestegen was. Wat zij exporteerden staat natuurlijk in de registers van de tolheffing niet genoteerd. Overigens had koning Lodewijk XI in 1463 aan de gemeente Dieppe enkele belangrijke voorrechten verleend, waaronder dit van de „*franc salé*”. Daardoor verkregen de burgers van Dieppe bij de aankoop van zout, waarvan de verkoop een monopolie van de koninklijke „*gabelle*” was, volledige vrijstelling van belasting⁸⁶. Dit privilege, dat bedoeld was om de kwijnende Dieppese visindustrie te stimuleren, blijkt niet onmiddellijk vruchten afgeworpen te hebben.

In welke toestand de visindustrie te Dieppe zich in 1464 bevond, wordt ons verhaald door een gezant van de koning van Bohemen, die dat jaar aldaar de Franse koning ontmoette. Hij weet ons inderdaad te melden, dat de lucht in de stad door hopen rottende vis verpest werd, wat zou kunnen wijzen op de toenmalige stilstand in de visverwerkende nijverheid. Van het roken of zouten van haring en andere vis maakt hij geen gewag. Of hij nu oog had of niet voor de eigenlijke visindustrie, toch bewijst zijn opmerking dat de visaanvoer te Dieppe alsdan nog steeds belangrijk was⁸⁷. Dat jaar was er overigens nog nooit zoveel makreel gelost geworden⁸⁸.

De inzinking, die omstreeks 1466 in het Dieppese haringbedrijf een dieptepunt bereikte, zou, als gevolg van het conflict tussen Lodewijk XI en diens voornaamste tegenstrever, Karel de Stoute, hertog van

⁸⁶ M.M., *La pêche*, blz. 177, naar *Ordonn. des Rois de France*, dl XVI, blz. 81-85 (sept. 1463).

⁸⁷ „... the air in it is very unhealthy from the putrefaction of the fish, for many seafish are sold in it and large heaps of them lie and putrefy. They also manufacture salt in the neighbourhood”. A.-H. WRATISLAW, *Diary of an embassy from king George of Bohemia to king Louis XI of France in the year of grace 1464*, London, 1871, blz. 45. – Aangehaald door M.M., in *La pêche*, blz. 173.

⁸⁸ Zie bijlage II en voetnoten 31 en 83.

Bourgondië, zich ook nog de volgende jaren laten gevoelen. In augustus 1472 bedreigde de Bourgondische hertog Dieppe zelf met inname⁸⁹. Vanaf 1473 begon aldaar de aanvoer van verse herfstharing opnieuw te stijgen, wat in 1475 en 1477 tot werkelijk hoge cijfers zou leiden. Meteen steeg ook het aantal visserswaarden verder. Over gans deze evolutie worden we door een doorlopende reeks havenrekeningen, gaande over de periode 1470-1481, goed ingelicht⁹⁰. De gegevens, die ze ons verstrekken, vatten we in bijgaand tabel samen :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol op de herfstharing in ponden Tournois</i>	<i>Minimum aanvoer in last (schatting)</i>
1470 (G 520)	15	1.059	150
1471 (G 521)	23	853	125
1472 (G 522)	17	1.001	142
1473 (G 523)	29	1.679	240
1474 (G 524)	29	1.481	215
1475 (G 525 of 526)	34	1.957	294
1476 (G 527)	34	992	140
1477 (G 528)	38	1.837	270
1478 (G 529)	30	1.013	146
1479 (G 530/531)	35	1.628	236
1480 (G 532)	34	1.871	272

Om de fluctuaties, die in deze tabel tot uiting komen, te begrijpen, dient men niet alleen rekening te houden met de politieke gebeurtenissen, waaronder het wapenbestand, dat in 1475 tussen Lodewijk XI en Karel de Stoute gesloten geworden was, en de definitieve nederlaag van de laatstgenoemde nabij Nancy in 1477, maar ook met de schommelingen in de haringvisserij zelf. Stellig waren er toen, zoals nu, goede, minder goede en slechte seizoenen. We zijn, zoals reeds gezegd, het best ingelicht over het verloop en de opbrengst van de haringkampagne van het jaar 1475, die tamelijk gunstig was, aangezien 183 vaartuigen in zowat 1.121 lossingen minstens 294 last aangevoerd moeten hebben⁹¹. Traag, maar zeker ging het herstel van de Dieppese haringvisserij voort, wat blijkt uit volgende tabel, die de gemiddelden geeft voor de periode van vijf jaar, die het vangstjaar 1475 voorafging of volgde :

⁸⁹ M. MOLLAT, *Une équipée de Charles le Téméraire devant la ville de Dieppe* (juillet-août 1472) (LES AMYS DU VIEUX DIEPPE, BULL. TRIMESTRIEL, année 1940, XLIIIe fascicule), blz. 9-13.

⁹⁰ M.M., *Comptabilité*, blz. 37-111, ontleding van de havenrekeningen over de periode 29 sept. 1470 - 29 sept. 1480 ; blz. 114-126, bewijsstuk nr. 2, tekst van G 524 (29 sept. 1474 - 29 sept. 1475) onder de vorm van ruime uittreksels.

⁹¹ G 525, afzonderlijke rekening van de tol op de herfstharing in 1475, en G 526 (1475-1476), havenrekening. - Zie de voetnoten 20 en 28.

<i>Periode</i>	<i>Aantal visserswaarden</i>	<i>Jaarlijkse opbrengst van de „acquitien”</i>	<i>Jaarlijkse minimum aanvoer</i>
1470-1474	22 à 23	1.215 pond Tournois	174 last
1476-1480	34	1.468 » »	213 last

De curve van de uitvoer over zee, hoe diep ook gezakt, beantwoordt voor het overige min of meer aan die van de aanvoer, te oordelen naar volgende tabel :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Uitvoer van kaakharing in last</i>	<i>Uitvoer van gerookte haring in last</i>	<i>Totalen in last</i>
1470-1471 (G 520)	—	—	—
1471-1472 (G 521)	—	—	—
1472-1473 (G 522)	7	—	7
1473-1474 (G 523)	81 1/2	75	156 1/2
1474-1475 (G 524)	1 1/2	—	1 1/2
1475-1476 (G 525/526)	73	136	209
1476-1477 (G 527)	3	3 1/2	6 1/2
1477-1478 (G 528)	45 1/2	57 1/2	103
1478-1479 (G 529)	33	24	57
1479-1480 (G 530/531)	20 1/2	25 1/2	46
1481-1482 (G 532)	13	72 1/2	85 1/2

Uit deze tabel, die slechts op de geregistreerde aan tol onderhevige uitvoer slaat, is nogmaals af te leiden, dat de vangstjaren 1473, 1475, 1477 en 1480 gunstig en de overige jaren ongunstig waren. Altezamen genomen blijkt de produktie van kaakharing te Dieppe gedurende de hier besproken periode geenszins aan de vraag naar die waar te hebben kunnen beantwoorden, aangezien alsdan ook een invoer van zulke vis en ook van andere soorten verduurzaamde haring plaats vond. Dit blijkt uit de volgende tabel :

<i>Jaar en rekening (na- en voorjaar)</i>	<i>Invoer van kaakharing in last</i>	<i>Invoer van andere soorten haring</i>
1470-1471 (G 520)	23	—
1471-1472 (G 521)	26 1/2	22 last gerookte haring
1473 (G 522)	10 tonnen	57 mezen gerookte haring en 48 manden zomerharing
1474 (G 523)	3 last	—
1475 (G 524)	18 last 9 tonnen	—
1475-1476 (G 525/526)	83 1/2 last	—
1476-1477 (G 527)	46 last	35 1/2 last geaakte zomerharing (1477)
1477-1478 (G 528)	30 last 8 tonnen	5 1/2 last gezouten haring
1478-1479 (G 529)	60 last 11 tonnen	—
1479-1480 (G 530/531)	20 last 10 tonnen	—
1480-1481 (G 532)	10 1/2 last	—

Na de dood van Karel de Stoute was er niet onmiddellijk vrede, vermits Lodewijk XI de oorlog voortzette tegen Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk. Vervolgens waren er de vijandelikheden van zijn zoon en opvolger Karel VIII met Engeland en Bretagne. De zeeoorlog bracht de nieuwe Franse koning er toe in 1485 en 1489, telkens ter bescherming van de Dieppese haringvissers, oorlogsschepen in de vaart te brengen⁹². Te midden van deze nieuwe moeilijkheden keerde nochtans eindelijk de vroegere welvaart te Dieppe terug. Dit toont ons de volgende tabel met de opbrengst van de haringkampagnes gedurende de periode 1483-1491, naar enkele havenrekeningen, die bewaard bleven :

<i>Jaar en rekening</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol op de herfstharing in ponden Tournois</i>	<i>Minimum aanvoer in last (schatting)</i>
1483 (G 534)	36	1.335	195
1484 (G 535)	37	1.757	260
1485 (G 536)	36	2.455	350
1486 (G 537)	36	2.535	360
1491 (G 538)	40	2.734	395

Vanaf 1484 werden in de kampagnes op de herfstharing dus opnieuw resultaten geboekt, die het peil van het eerste kwart van de 15de eeuw bereikten. Dit gebeurde nochtans door het toedoen van een groter aantal visserswaarden. In vergelijking met vroeger gingen de zaken van sommigen onder deze waarden, waaronder die van het geslacht Loutrel, dan ook achteruit. Daarentegen werden door de leden van de familie Eude steeds grotere winsten gemaakt⁹³. Spijtig genoeg bevatten de Dieppese havenrekeningen vanaf 1483 geen gegevens meer over de uitvoer over zee van gekaakte en gerookte haring en vanaf 1484 ook geen bijzonderheden meer over de invoer van haring door vreemdelingen. De heffingen op de import en de export werden inderdaad vanaf laatstgenoemd jaar in hun geheel in pacht gegeven. Met het boekjaar 1491-1492 eindigt bovendien de reeks van de voor de 15de eeuw bewaarde havenrekeningen. Ze zijn de enige stukken van die aard, die tijdens het bombardement van Dieppe in 1694 konden gered worden⁹⁴.

6. – De aan- en invoer van „saffare”-vis door Vlamingen en Engelsen te Dieppe

Onder de vreemde vissers en kooplui, die te Dieppe allerlei Noordzee-vis aan- of invoerden, waren de Vlamingen en Engelsen, zonder daarom

⁹² M.M., *La pêche*, blz. 200-201, voetnoot 74. – A. BOUDIER, *La guerre de course, a.w.*, blz. 23-24.

⁹³ M.M., *La pêche*, blz. 201. – M.M., *Commerce*, blz. 479-481.

⁹⁴ M.M., *Comptabilité*, blz. 5-10

echt talrijk te zijn, het best vertegenwoordigd. Uit de havenrekeningen vernemen we, dat de Vlaamse zeelui zeer dikwijls van Duinkerke, Nieuwpoort en Oostende herkomstig waren. Van de Engelsen kennen we meestal de thuishaven niet. Deze vreemde zeelui losten te Dieppe meestal zeer verscheiden ladingen verse, gesteurde of gezouten vis, waaronder vooral „saffare”-haring⁹⁵, makreel⁹⁶, kabeljauw⁹⁷, heilbot⁹⁸, wijting⁹⁹, zalm¹⁰⁰, zeepaling¹⁰¹ en sprot¹⁰². Soms sloegen ze bij de terugkeer naar huis een of andere kleine vracht in¹⁰³.

In de Vlaamse koopvaardij op Normandië dient men eigenlijk onderscheid te maken tussen twee vormen van zeereizen, namelijk de reis, die te Dieppe „saffare” genoemd werd en in het kader van de verre zeevisserij in de Noordzee plaatsgreep, en de handelsreis, die deel uitmaakte van de jaarlijkse tocht naar La Rochelle of de baai van Bourgneuf, vanwaar men wijn of zout haalde. Deze laatste reis, die over het algemeen in nationaal of zelfs internationaal vlootverband ondernomen werd, was in de 15de eeuw de belangrijkste uiting van de Vlaamse aktieve handel¹⁰⁴. Tussen beide soorten reizen, waaraan ook de lieden van Dieppe deelnamen, blijkt overigens een nauw verband bestaan te hebben. Tijdens de „saffare” of reis in de Noordzee werden in de Oostengelse havens zout en haring gelost. We vinden inderdaad

⁹⁵ Zie de voetnoten 40, 41 en 57, evenals bijlage III.

⁹⁶ „De Jehan Cousin, marchand forain, qui le samedi 11e jour de juillet fist descharger du vaissel, dont estoit maistre Guillaume Lamp, anglois, 3 barilz, une manne macquerel sale, contenant 800...”. G 503 (1433), rubriek van de tol op de invoer van vreemde vis.

⁹⁷ Dat te Dieppe met „morue” niet hetzelfde bedoeld werd als met „moluwe” in Vlaanderen, namelijk „aberdæen” of in tonnen gezouten kabeljauw, is duidelijk. De meeste „morue” of kabeljauw, die te Dieppe gelost werd, was nochtans van Vlaamse of Hollandse zeelui afkomstig. Opvallend daarbij is dat in de havenrekeningen deze vis per stuk en niet per ton getaxeerd werd, waaruit we dus kunnen afleiden met verse of gesteurde en niet met gezouten vis te doen te hebben. Zoutevis in tonnen, d.i. aberdaan, blijkt te Dieppe onder de naam „poisson sale” bekend geweest te zijn. Aldus zien we op 19 juni 1409 Jehan Rollemont er „deux barilz (de) poisson sale” van de „saffare” lossen. G 499 (1408-1409), f° 20 v°.

⁹⁸ „Fletenc”, heden „flétan”: „4 letz 8.600 harenc de saffare, 544 morues et 9 fletens...”. – „1 baril de fletenc”. G 502 (1426-1427), f° 24 r° - 24 v°.

⁹⁹ „Merlenc”, heden „merlan”: „ung baril de merlenc et 29 morues”. G 507 (5 april 1447 - 24 maart 1448). Rubriek van de tol op de ingevoerde vis.

¹⁰⁰ „saulmon”, heden „saumon”: „28 barilz plains de saulmons contenant environ 1.200 de saulmons”. – „26 barilz de saulmon contenant 800”. *Ibidem*.

¹⁰¹ „100 et demi quarteron congres”. G 504 (1428-1429), f° 14 v°. – „458 congres au petit compte”. G 520 (1470-1471), f° 26 r°.

¹⁰² „6 barilz d esperot”. *Ibidem*, f° 25 v°.

¹⁰³ Aldus loste Pietres Nay, „Flamanc”, op 7 oktober 1478, uit het schip van Riques Tor, eveneens een Vlaming, 4 last en 4 tonnen kaakharing. Op 12 oktober daaropvolgend laadde hij in datzelfde vaartuig, waarvan hij de stuurman was, enkele andere goederen, namelijk 3 vaten peren en 4 pakken koord. M.M., *Comptabilité*, blz. 92-93, naar G 528 (1478-1479).

¹⁰⁴ H. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen, Acht eeuwen Vlaamsche handel* (Uitgave van het Willemsfonds, nr. 177), Gent, 1941, blz. 26-27, 76. – J. CRAEYBECKX, *Un grand commerce d'importation: Les vins de France aux anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIe siècles)*, Paris, 1958, blz. 114-123.

in het begin van de 14de eeuw Dieppese en andere Noordfranse zeelui met deze waar meermaals te Scarborough¹⁰⁵. Daar treffen we in dezelfde periode en met dezelfde goederen ook veel Vlamingen en lieden van Calais en omgeving aan¹⁰⁶. Allen keerden, na gedane zaken, met een vracht „saffare”-vis, hetzij haring, hetzij kabeljauw, naar huis terug.

Indien aan de „saffare” vooral vissers uit Vlaanderen, Calais, Boulogne, Pontieu, Picardië en Normandië deelnamen, dan waren het integendeel bijna uitsluitend kooplui en matrozen uit Spanje, Portugal, West-Frankrijk, Bretagne, Normandië, de Nederlanden, Engeland en de Duitse hanzehavens, die zich met de vaart tussen la Rochelle en het Zwin inlieten. Gedurende deze laatste reis, die men de westvaart kan noemen, werd zeer dikwijls kaakharing en ook wel gerookte haring tegen wijn uitgewisseld. Tot omstreeks 1419 was deze geaakte haring van Schonense herkomst. Zij werd door hanzeaten, die het monopolie van de productie ervan hadden, elk jaar vanaf oktober in grote hoeveelheden naar Sluis verscheept om vandaar uit westwaarts gevoerd te worden¹⁰⁷. Na 1419 moesten de Schonense tonharing voor de geaakte Noordzeeharing uit Engeland en de Nederlanden de plaats ruimen¹⁰⁸.

De rol van Dieppe in de westvaart blijkt eerder bescheiden te zijn geweest, temeer dat die stad zelf zout produceerde. Als gevolg van de Honderdjarige Oorlog ging deze productie evenwel achteruit, zodat men op vreemde invoer beroep diende te doen. Dit was overigens ook meer en meer nodig, naarmate men de haring kaakte. Aanvankelijk, onder het Engels bewind, importeerden hanzeaten en Vlamingen zout te Dieppe en daarna de Bretoenen¹⁰⁹. Aldus kwam er tevens een einde aan de traditionele Dieppese zoutuitvoer naar Engeland tijdens de „saffare”. Dit verklaart wellicht waarom de lieden van Dieppe op de duur deze reis, tijdens dewelke ook naar zomerharing gevist werd, opgaven en in Engeland alleen nog graan invoerden¹¹⁰.

De Vlamingen, die jaarlijks Dieppe aandeden, losten er de meest verschillende soorten Noordzeevis, waaronder in de eerste plaats

¹⁰⁵ Zo zien we in september 1305 Johannes de Gardyn uit Dieppe te Scarborough 3 last haring en 3 wagen zout invoeren. In 1307 importeerden 12 Dieppese vaartuigen in deze Engelse haven in het totaal 127 wagen zout. In 1308 waren het er 10, die 75 wagen zout losten, benevens een ander vaartuig, dat aldaar 5 last haring aanvoerde. Londen, Public Record Office, E 122 / 55 / 17 (1305), E 122 / 56 / 3 (1307) en E 122 / 57 / 1, rekeningen van de „petty custom” of tol op de invoer te Scarborough, Ravenser, Whitby en Hull. — R. DEGRYSE en O. MUS, *a.w.*, blz. 114-121, bijlagen: ontleding van genoemde rekeningen betreffende Scarborough.

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ R. DEGRYSE, *De Vlaamse westvaart en de Engelse represailles omstreeks 1378 (Handelingen der Maatsch. voor Gesch. en Oudheidk. te Gent, nieuwe reeks, dl XXVII, 1973, blz. 193-239), blz. 204 en vgl.*

¹⁰⁸ R. DEGRYSE en O. MUS, *a.w.*, blz. 102.

¹⁰⁹ M.M., *Commerce*, blz. 38-41, naar G 501 (non inv.) (1424-1425), G 502 (1426-1427) en G 504 (1428-1429). — De Dieppese zoutziederij, gevestigd te Bouteilles, kwam in verval. *Ibidem*, blz. 204, voetnoot 21.

¹¹⁰ *Ibidem*, blz. 163 en 324.

„saffare”-haring in manden, zodat we ons kunnen afvragen of dit geen korfharing was. Het is evenwel niet zeker dat deze vis steeds onmiddellijk van uit zee door de vissers zelf in Normandië aangevoerd werd. In bepaalde gevallen blijkt er inderdaad wel degelijk van import door kooplui van de Vlaamse kust sprake te zijn geweest¹¹¹. Deze Vlaamse aanwezigheid te Dieppe ging natuurlijk af van de gunstige omstandigheden op zee of van de goede betrekkingen tussen Vlaanderen en Normandië. Indien in 1409 een tiental vissersboten uit Duinkerke, Oostende en wellicht ook Nieuwpoort in deze haven haring en makreel van de „saffare” konden lossen, dan was dat ongetwijfeld in het kader van de toenmalige verbetering in de internationale betrekkingen¹¹². In 1415 integendeel waren het vooral Engelse zeelui, die Dieppe aandeden om er zomerharing en kabeljauw te ontladen¹¹³.

De Engelse heerschappij over Normandië van 1419 tot 1435 viel ongeveer samen met de periode gedurende dewelke de hertog van Bourgondië, Filips de Goede, in de Honderdjarige Oorlog, de zijde van de koning van Engeland gekozen had. Het kan dan ook geen verwondering baren indien we ettelijke Vlamingen in 1425 en de volgende jaren „saffare”-haring, kabeljauw, heilbot en andere vis te Dieppe zien lossen¹¹⁴. De Vlaamse haringschepen, die te Dieppe korfharing van de „saffare” brachten, behoorden ongetwijfeld tot het type van de „korver”. Sommige onder deze vaartuigen konden 8 tot 10 last gestuurde haring in manden van elk 400 of 600, ja zelfs 800 stuks vervoeren. Zo is het te begrijpen waarom ze somtijds te Dieppe tot over de 100 en in een paar gevallen zelfs tot 143 korven „saffare”-haring ineens konden ontladen¹¹⁵. Hun lading vis was overigens meestal zeer verscheiden. Aldus bracht Chrestien Boutesson op 7 augustus in de Diepese haven niet alleen 3 last 6.275 stuks „saffare”-haring, maar

¹¹¹ Een typisch voorbeeld daarvan was het optreden van Joris van Schore, een burger uit Nieuwpoort. Zie over hem verder.

¹¹² „Clayes Batemen de Dunquarque” loste op 30 augustus 8 last 850 stuks „saffare”-haring in 110 manden en „Ernout Alinc d Ostende” op 23 september 6 last 6.825 stuks in 97 manden, benevens nog 800 stuks andere haring, 1.650 stuks makreel, vier tonnen haringsmeer, twee tonnen zout en drie riemen. Van de andere Vlaamse zeelui, die dat jaar te Dieppe vis aanvoerden, kennen we alleen de familienamen, waaronder Jehan de Zangre, Jehan Pietresone, Lauy Tant en Coppin Witing. G 499 (1409), f° 20 v° - 21 v°.

¹¹³ Dat toen vooral zeelui uit Engeland „saffare”-vis te Dieppe aanvoerden, is uit de familienamen af te leiden.

¹¹⁴ G 501 (non inv.), f° 24 r° - 24 v°, G 501 (bis), f° 9 r° - 9 v° en G 502, f° 23 r° - 25 r°, over de „saffare”-aanvoer van de jaren 1425 tot 1427.

¹¹⁵ „De Robert Eude, qui le 11e jour de may fist par congie deschargier de la nef, dont estoit maistre Jaques Hughemen, Flamenc, 143 mannes harenc de saffare au petit compte, tenant chacune manne 600, font 8 lestz 5.800 petis, a 6 s. 8 d. pour lest. Valent et pour ce receu 57 s. 2 d.”. - „De Robert Eude, qui le 16e jour de may fist par congie deschargier de la nef, dont est maistre Michiel Mabesune, Flamenc, 143 mannes harenc, chascune manne tenant 600 au petit compte, font 8 lestz 5.800, a 6 s. 8 d. pour lest, 57 s. 2 d. Item, oudit vessel avoit 128 morues. Valent ..., avec 1 acquit de 23 fletens, 57 s. 8 d.”. G 501 (bis) (1426), f° 9 r° en v°.

ook nog 1.000 stuks kabeljauw, 100 stuks makreel en 100 stuks heilbot ¹¹⁶.

Het is niet uitgesloten, dat sommige Vlamingen, die aan de westvaart deelnamen, sporadisch ook Dieppe aandeden. Dit kan het geval geweest zijn voor Joris van Schore uit Nieuwpoort. In 1426 zien we hem, samen met een burger uit Rouen, op de koning van Engeland en diens rechtspraak beroep doen om herstel te bekomen voor schade, die hij van Engelse piraten geleden had ¹¹⁷. Op 1 juni 1433 werd uit zijn schip te Dieppe 3 1/2 last en 1.000 stuks „saffare”-haring in 55 korven, benevens 100 stuks kabeljauw gelost ¹¹⁸. Enkele tijd later maakte hij bekend, dat de goederen, die hij in het vaartuig van een stadsgenoot geladen had, op zee door lieden van Mont Saint-Michel geroofd en door andere zeerovers naar Dieppe opgebracht geworden waren. Hij liet dan ook door de gemeente Nieuwpoort bij de Vier Leden van Vlaanderen de nodige stappen doen ten einde door hun „lettren” de lossing van zijn gearresteerd bezit te bekomen. Joris van Schore was overigens in 1433 een van de twee Nieuwpoortse burgemeesters ¹¹⁹. De volgende jaren trad hij ook op als pachter van de hertogelijke belasting op de kaakharing, die te Nieuwpoort aangevoerd werd ¹²⁰. Ongetwijfeld was hij dus reder en viskoopman.

Na de bevrijding van Dieppe in 1435 bemoeilijkte de Normandische kaapvaart geruime tijd de Vlaamse koopvaardij op die haven. Charles des Maretz, die kapitein van de door hem bevrijde stad geworden was, liet zich overigens met deze zeeoorlog ten zeerste in. Als represaille voor verlies, die hij te Duinkerke geleden had, liet hij omstreeks 1445 te Dieppe een Vlaamse „escute” of schuit, geladen met kaakharing, in beslag nemen ¹²¹. Aangezien de Dieppese havenrekeningen uit deze periode bijna alle ontbreken, vernemen we niet veel over de toenmalige handelsbetrekkingen. Eerst in 1448 kwamen opnieuw enkele

¹¹⁶ „De Robert Eude, qui le 7e jour d aoust fist par congie deschargier de la nef, dont est maistre Chrestien Boutesonne, 3 letz 6.200 (et) 3 quarts au petit compte harenc de saffare. Vaut a 1 acquit et pour ce receu avec 1 acquit d un millier morues, 100 maquerel et 100 fletenc, 28 s. 6 d.”. G 502 (1427), f° 24 v°.

¹¹⁷ M.M., *Commerce*, blz. 38, naar *Calendar of Patent Rolls* (1422-1429), blz. 363.

¹¹⁸ „De Robert Eude, qui le lundi premier jour de juing 433 fist descharger du vaissel, dont estoit maistre Georges Descore, 55 mannes harenc de saffare, qui montent 3 leitz et demy un millier petit, ung cent de morues. Pour ce receu 24 s. 5 d.”. G 503 (1433). Rubriek van de tol op de vreemde „saffare”-invoer.

¹¹⁹ Op 23 september 1433 zond het gemeentebestuur van Nieuwpoort haar procureur naar Gent bij de Vier Leden van Vlaanderen om die op de hoogte van de „prise” te stellen en „omme delivrance van den welken lettren te verrighen”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr. 36.736, rubriek „van ridene”. – Zelfde rekening te Brugge, Rijksarchief, Fonds Oud Archief Nieuwpoort, nr. 3527. – Ibidem voor het burgemeesterschap van Joris van Schore.

¹²⁰ Brussel, Alg. Rijksarchief, Fonds „Acquiten” van Rijsel, bundel nr. 522, twee losse stukken, zijnde ontvangsbewijzen, waardoor de hertogelijke ontvanger bekend ontvangen te hebben als „hooghpenninghe” een zekere som gelds van „Joris van Scoren ende van zijnen medeghezellen, pachters van der toolne ende van de 30 groten van der last kaecharyncx ter Niepoort”.

¹²¹ A. BOUDIER, *Charles Desmaretz, a.w.*, blz. 42, bijlage 3

Vlaamse zeelieden te Dieppe kabeljauw en korfharing van de „saffare” lossen ¹²².

Na de beëindiging van de Honderdjarige Oorlog in 1453 duurde het opnieuw een hele tijd, vooraleer de Vlamingen te Dieppe terug verschenen. De kaapvaart en de zeeroverij bleven immers voortduren. Eerst in 1458 en de volgende jaren zien we Vlaamse zeelui en viskooplui te Dieppe opnieuw ladingen kabeljauw en haring van de „saffare” invoeren ¹²³. Vanaf 1462 vinden we in de Dieppese havenrekeningen als term voor het Vlaamse vissersvaartuig, dat op „saffare”-vangst ging, het woord „corvette” of „petite corvette de Flandres” ¹²⁴ en naderhand het woord „corve” ¹²⁵. „Korver” was inderdaad de naam van het schip, waarmee de Vlamingen kabeljauw en haring van de zomervangst aanvoerden ¹²⁶. Overigens werden in 1467 te Dieppe uit de Vlaamse „corvettes” bijna uitsluitend kabeljauw gelost ¹²⁷.

In 1470, als gevolg van het conflict tussen Lodewijk XI en Karel de Stoute en de daaruit voortvloeiende economische oorlog, werden de handelsbetrekkingen tussen Normandië en Vlaanderen opnieuw verbroken. Deze breuk zou een twaalftal jaren blijven duren. Inderdaad eerst in december 1482 sloten Maximiliaan van Oostenrijk en de Franse koning de vrede van Senlis ¹²⁸. Weliswaar zien we vanaf 1475 soms Vlaamse zeelui of handelaars Dieppe terug over zee aandoen om er wat kaakharing te lossen, doch ze vormden toch maar uitzonderingen ¹²⁹.

¹²² G 508 (24 maart - 29 sept. 1448), f° 27 r°.

¹²³ G 514 (1457-1458), f° 28 r°, G 515 (1458-1459), f° 10 r°.

¹²⁴ „D icelui (Guillaume Harenc), qui le derrain dudit moys (de may) (1462) print congie de deschargier d une corvette de Flandres 700 morues, valent 2 s. 4 d.”. – „D icelui (Guillaume Harenc), qui le premier jour de juing print congie de deschargier d une petite corvette de Flandres, que maine Jehan Alain d Ostende, 2 lestz harenc de saffare en mannes, valent 13 s. 4 d.”. G 516 (1461-1462), f° 26 r°.

¹²⁵ M.M., *Comptabilité*, blz. 67, waar sprake is van de „corve Plarin, Flamenc”, die op 5 oktober 1476 acht last gekaakte haring aanvoerde. Naar G 527 (1476-1477), tol op de aanvoer van vreemde vis.

¹²⁶ R. DEGRYSE, *Van „buza” tot „buis”, de ontwikkeling van het Vlaamse vissersvaartuig* (12de-16de eeuw) („OSTENDIANA”, Oostende, 1972, blz. 137-158), blz. 143-148.

¹²⁷ Van april tot juli werden door twee „corvettes” in het totaal slechts 2 1/2 last „saffare”-haring en door vijf andere vissersboten, waaronder drie „corvettes” en „un petit batel de Ostende”, 5.425 stuks kabeljauw gelost. Door drie andere „petites corvettes” werden bovendien nog altezamen 1.750 stuks kabeljauw aan wal gebracht. G 519 (1466-1467), f° 8 r° en v°.

¹²⁸ „On ne signale pas de navires des Pays-Bas à Dieppe de 1470 à 1475”. – „Les noms flamands et néerlandais sont rares dans les comptes de Rouen et de Dieppe vers 1475-1480”. M.M., *Commerce*, blz. 107 en 131.

¹²⁹ De Vlamingen Plarin, Balten en Rique Tor worden enkele keren in de havenrekeningen over de jaren 1475-1478 vernoemd. Door hen en door enkele andere Vlamingen werden te Dieppe einde 1475 24 last kaakharing, einde 1476 zowat 31 1/2 last en einde 1478 39 last en 3 tonnen zulke vis ingevoerd. Einde 1480 bedroeg de import slechts nog 6 last door één enkele Vlaming. M.M., *Comptabilité*, blz. 63-69, 91-97 en 107, naar G 526, G 527, G 528, G 529 en G 530/531.

Na 1482 waren het de onlusten in Vlaanderen, tijdens het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk, die de normale overzeese betrekkingen in de weg stonden. Dit verklaart wellicht waarom eerst na het herstel van de binnenlandse vrede in het graafschap de kooplieden van Dieppe er toe kwamen te Oostende met de wet over „t fait van den haringhe” te gaan onderhandelen, wat in augustus 1495 gebeurde ¹³⁰.

7. – Dieppe’s visindustrie en visuitvoer

De export van allerlei soorten verse, gerookte en gezouten vis, waaronder vooral haring, was in de 15de eeuw ongetwijfeld de voornaamste Dieppese handelsactiviteit. Over de uitvoer van verse waar geven de havenrekeningen ons evenwel weinig of geen bijzonderheden, aangezien men daarop geen tollën hief. Wat er ook van zij, de soorten verse vis, die uitgevoerd werden, verschillen natuurlijk naar gelang de periode van hun vangst. In de zomer kon allerhande „saffare”-vis, meer bepaald haring, makreel en kabeljauw, vers, gesteurd of gezouten, geëxporteerd worden. In het najaar was het vooral verse herfstharing, die in grote hoeveelheden de weg naar Parijs en het binnenland vond. Tot de andere vissoorten, die deze weg opgingen, behoorden wijting, sprout, heilbot en zeepaling.

Even belangrijk, zoniet belangrijker, althans in de periode van de vasten, moet de uitvoer van allerlei geprepareerde vis, waaronder in de eerste plaats gerookte en gezouten haring geweest zijn. De haring werd te Dieppe van oudsher gerookt in rokerijen, die er de naam „russables” droegen. Daar werd de vis achtereenvolgens gezouten met droogzout, gewekt, gereinigd, gerookt in een hang en somtijds gekerfd ¹³¹. Het rokerijbedrijf was dan ook een seizoenarbeid beperkt tot de maanden november tot januari. Eenmaal klaar, werd de gerookte haring geborgen, hetzij in verpakkingen als mezen of mandjes en balen, hetzij in vaatwerk, waaronder vooral tonnen genoemd „fustz”. De productie en uitvoer van deze „harenc sor” was lange tijd in de late middeleeuwen veel belangrijker dan die van gezouten vis.

Na de invoering van het haringkaken aan wal omstreeks 1408, werd te Dieppe door middel van zouten en pekelen voortaan ook veel haring tot pekelharing bereid. Deze inmaaktechniek was stellig minder omslachtig dan die van het roken, maar ongetwijfeld ook minder doelmatig dan die van het kaken op zee. De bloei van het Dieppese pekelharingbedrijf was dan ook slechts van voorbijgaande aard en beperkt

¹³⁰ „Ghepresenteert den 26en in ougst zeekeere persoonen coplieden van Diepe, hier commende an de wet zeekeere vertooch doende up t fait van den haringhe, 2 kannen wins, 32 s.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr. 37.318, Oostende stadsrekening van 1495-1496, f° 7 r°.

¹³¹ E. DARDEL, *La pêche harenguière en France, Étude d'histoire économique et sociale*, Paris, 1941, blz. 60-61 (notice complémentaire n° 1), naar G 499. – Voor de techniek van het roken zie aldaar ook blz. 120. – M.M., *La pêche*, blz. 176, naar G 498.

tot de jaren 1424 tot 1429, toen er in Frankrijk nog een groot tekort aan geëete haring was. In dat verband dient eveneens gewezen te worden op de rol, die sommige Hollandse kooplui of inwijkelingen bij de invoering van de techniek van het haringkaken te Dieppe moeten gespeeld hebben. Enkele Hollanders hadden er zich inderdaad als brouwers, kuipers of handelaars gevestigd. Blijkbaar waren zij het, die te Dieppe de techniek van het kuipen van bier- en haringtonnen introduceerden¹³². Onder hen waren er een paar, die zelfs burgers van deze stad konden worden. In de Dieppese havenrekeningen is er in die tijd dan ook meermaals sprake van Colin le Hollandoys, ook bijgenaamd le Bourgeois, die als waard en koopman zich met de invoer van vis en allerlei andere handelsartikelen, waaronder houten plankjes voor het maken van tonnen, inliet¹³³.

De Dieppese visexport ging vooral naar de Normandische steden langs de kust, aan de Seine of in het binnenland, waaronder Caen, Falaise, Saint-Ouen, Bayeux, Harfleur, Honfleur, Caudebec en vooral Rouen, dat de voornaamste afnemer van Normandische vis was¹³⁴. Grote hoeveelheden vis uit Dieppe vonden langs de Seine en Rouen ook hun weg naar Parijs, waarheen soms belangrijke bestellingen bestemd voor het koninklijk hof uitgevoerd werden¹³⁵. Overigens lieten sommige Parijse kooplui, naast vis, nog allerlei andere waren uit Dieppe naar de hoofdstad brengen¹³⁶.

Dieppese vis werd over zee in vele richtingen geëxporteerd. Aldus wordt in de havenrekeningen meermaals van de uitvoer van haring naar Abbeville in Picardië melding gemaakt¹³⁷. Zelfs naar Spanje werd somtijds vis uitgevoerd¹³⁸. Onder degenen, die, als schippers of kooplui,

¹³² „... a la viconte ... la maison ... en laquelle ... a present les Hollandoys y font leur mestier de hucherie et de barilz”. — „... la maison de permy ou a present les Hollandoys font leur brasserie”. Z. W. SNELLER en W. S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk* (RIJKS GESCHIEDKUNDIGE PUBLICATIËN, nr. 70), dl I, 's Gravenhage, 1930, blz. 57, nr. 117, naar G 501 (bis) (1425-1426), f° 33 v°.

¹³³ Hij was van Gouda herkomstig en hij werd in 1426 als burger te Dieppe ingeschreven. M.M., *Commerce*, blz. 39, naar G 501 (non inv.), G 501 bis en G 502. — Z. W. SNELLER en W. S. UNGER, *a.w.*, blz. 54, voetnoot 9, naar G 501 (bis), f° 5 v°, en blz. 55, nr. 116, uittreksels uit G 501 bis (1426-1426).

¹³⁴ G 501 (non inv.) (1424), f° 27 r°. — Ibidem (1425), f° 33 r°. — G 501 (bis) (1425), f° 10 v° en 11 v°. — G 502 (1426), f° 26 v°. — G 504 (1428), f° 10 v°. — G 514 (1457), f° 26 v°.

¹³⁵ Aldus werden op 14 januari 1409 ten behoeve van het koninklijk hof niet minder dan 70.300 stuks gerookte haring per schip verstuurd. G 499 (1408-1409), f° 24 v°. — Dit is overigens het enige voorbeeld van die aard in de Dieppese havenrekeningen.

¹³⁶ M.M., *Commerce*, blz. 43 en 315.

¹³⁷ G 501 (non inv.) (1424), f° 30 v°.

¹³⁸ Op 15 december 1408 werd in een Spaans schip niet minder dan 78 last gerookte haring ingeladen. Daaronder was er evenwel maar 5 last behorend aan de Spaanse koopman zelf. G 499, f° 23 v°.

uit Dieppe vis exporteerden bevonden zich ook Engelsen, Bretoenen en Vlamingen, die zich aldaar ingeburgerd hadden ¹³⁹.

De vaartuigen, die te Dieppe voor de uitvoer van vis over zee en te water in gebruik genomen werden, blijken tot de meest verscheiden scheepstypen behoord te hebben, voortgaande op het weinige, dat de havenrekeningen ons daarover weten te melden. Naast binnenschepen allerhande, waaronder de „helette” ¹⁴⁰, werden ook vissersboten als de „cordier”, de „pesqueur” en de „escaffé” daartoe ingezet ¹⁴¹. Voor het overige gebruikte men voor het transport van vis over zee allerlei boten, waaronder de „ballenier” en natuurlijk vooral koopvaardijsschepen als de baardse ¹⁴² en na 1450 het karveel ¹⁴³.

De Dieppese visexport over zee, als zijnde hoofdzakelijk gericht op het leveren van vastenspijs aan het binnenland, was grotendeels beperkt tot de periode van herfst en winter. Daarnaast bestond er gans het jaar door een uitvoer van vis over land door mandendragers en voerlieden met allerlei voertuigen als karren en wagens, wat „chasse-marée” genoemd werd, en waarin ook de waarden een rol speelden. Vooral van deze snelle transporten van vis, waaronder in de eerste plaats haring, ging de bevoorading van Parijs en andere grote steden in het binnenland af ¹⁴⁴.

De betekenis, die de zeevisserij en de vishandel voor de economie van Dieppe hadden, kwamen duidelijk aan het licht tijdens de langdurige periode van inzinking, die op de bevrijding van de stad in 1435 volgde en die tot 1475 zou blijven aanslepen. Toen zagen de Dieppenaars zich zelfs genoodzaakt, bij gebrek aan andere mogelijkheden, hun toevlucht tot kaapvaart en zeeroverij te nemen, waarbij hun aandacht

¹³⁹ De Dieppese waard G. Escinq was van Engelse herkomst. Hij kwam van Great Yarmouth en werd burger te Dieppe omstreeks 1425 of 1426. M.M., *Commerce*, blz. 36. – G 504 (1428), f° 12 r°. – De Vlamingen herkennen we meestal aan hun familienaam „le Flamenc”. G 501 (bis) (1425-1426), f° 14 r°. – De Bretoenen worden met hun naam en voornaam vernoemd, gevolgd door de aanduiding „Breton”. G 501 (non inv.) (1424), f° 27 v°.

¹⁴⁰ De „helette d Abbeville” wordt vermeld in G 515 (1458), f° 9 v° en G 516 (1462), f° 25 v°. Misschien was „Helette” als scheepsnaam een eigenaam.

¹⁴¹ G 507 (148), rubriek van de tol op de in- en uitvoer van vis over zee. – G 518 (1464), f° 8 r°. – Ibidem, f° 7 v°.

¹⁴² G 499 (1408), f° 22 v°. – G 507 (1448), rubriek van de tol op de in- en uitvoer van vis over zee.

¹⁴³ „De Rogerin Loutrel, qui le 11e (de decembre) (1461) print congie de chargier en la cervelle Jehan le Galie, pour lui et autres des bourgeois et marchans, 12 lestz et demi sor en 15 fustz et deux lestz 3 barilz caque...”. G 516, f° 25 r°. – Op 11 december 1458 werd in „la grant cervelle” van Mathelin de Quarguaret, naast andere koopwaar, ook 12 1/2 last gerookte haring in 26 vaten, 2 last 2 1/2 tonnen kaakharing en 2 1/2 mud graan geladen. G 515, f° 9 r°.

¹⁴⁴ M.M., *La pêche*, blz. 189. – ID., *Commerce*, blz. 43 en 314-315.

ook ging naar het kapen van ladingen vis en zout¹⁴⁵. Een van de kapers, die toen met succes optrad, was Guillaume Herenc¹⁴⁶. Eigenlijk was deze Dieppenaar een reder en visserswaard, die in deze periode van inzinking het hoofd boven water wist te houden. In 1447 had hij een „coquet” van stapel laten lopen¹⁴⁷ en het jaar nadien een „harenguier” of haringschip. In 1457-1458 zien we hem zelfs in het bezit van twee „harenguiers”, namelijk een oude en een nieuwe¹⁴⁸. Van 1450 tot 1464 behartigde hij de zaken van verschillende haringvissers en van 1458 tot 1459 eveneens die van enkele makreelvisser¹⁴⁹. Als waard betaalde hij dan ook tijdens de haringkampagnes van de jaren 1457 tot 1464 soms hoge bedragen aan „acquiten”, zodat we daaruit zouden kunnen besluiten dat zijn zaken goed gingen¹⁵⁰. Voor het overige hield Guillaume Harenc zich ook met de in- en uitvoer van vis bezig, wat we reeds omstreeks nieuwjaar 1448 zien¹⁵¹. Hij liet zich evenwel vooral in met

- ¹⁴⁵ Op 12 februari 1451 brachten ze vijf gekaapte schepen binnen met een lading bestaande uit 30 last gekaakte en gerookte haring, 7 last sprot in mezen, 2 tonnen zalm en 400 stuks kabeljauw, benevens nog andere goederen, waaronder zout en graan. Einde september van hetzelfde jaar bestond de buit van een drietal kapers, waaronder G. Harenc, uit niet minder dan 12.700 stuks kabeljauw, naast wat zalm en „seltenc” in tonnen en tonnetjes. Verder werden op 22 augustus en 23 september altezamen nog 34 tonnen zalm en 500 stuks kabeljauw buit gemaakt. Uit de vermelding van zalm onder de buit is af te leiden, dat de berovingen telkens ten nadele van Engelsen moeten gebeurd zijn. G 511 (1450-1451), f° 22 r° - 23 v°. - M.M., *Commerce*, blz. 81. - De Dieppese kaapvaart richtte zich toen eveneens tegen de koopvaardij op Vlaanderen.
- ¹⁴⁶ Hij wordt voor het eerst als kaper vernoemd omstreeks 1445, toen hij zich met andere Dieppenaars in volle wapenbestand van een Engelse „crayer” meester gemaakt had. E. DE FRÉVILLE, *a.w.*, dl II, blz. 306-310, naar een fragment van een rolrekening, dienend vroeger als kapt van G 506. - Van hem is er ook sprake in januari 1446 te Nieuwpoort in verband met een mast, die hij er van de poorters teruggeiste. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr. 36.748, stadsrekening van Nieuwpoort (1445-1446), f° 24 v°. - In 1451 loste hij te Dieppe een buit bestaande uit 30 tonnen zalm, 10 tonnetjes „seltenc” en 1.700 stuks kabeljauw. G 511, f° 23 v°. - Zijn kapersvaartuig was een „ballenier” of „petite senick”. *Ibidem*. - Zie voetnoot 145.
- ¹⁴⁷ „De Guillemain Harenc, pour ung coquet par lui fait faire neuf devant la viconte ou mois de juing (1447) Pour ce receu 5 s.”. G 507, f° 30 r°. - In 1461-1462 was hij steeds in het bezit van een „coquet”. G 516, f° 22 r°.
- ¹⁴⁸ „De Guillaume Harenc, pour un harenguier par lui fait faire de neuf ou mois d aoust (1448). Pour ce receu 5 s.”. G 508, betrokken rubriek. - „Guillaume Harenc, ung harenguier neuf, 5 s. Icellui Harenc ung autre harenguier astele, 5 s.”. G 514 (1457-1458), f° 20 r°.
- ¹⁴⁹ Einde september 1458 betaalde hij aan „acquiten” voor aangevoerde zomer-makreel 4 lb. 6 d. en einde september 1459 29 s. 8 d. G 514, f° 28 v° en G 515, f° 10 v°. Deze bedragen lagen, vergeleken met die betaald door de andere waarden, niet aan de lage kant.
- ¹⁵⁰ Aan „acquiten” voor de aanvoer van herfstharing betaalde hij 32 lb. 2 s. 4 d. (einde 1450), 44 lb. 15 s. 7 d. (einde 1452), 83 lb. 13 s. 7 d. (einde 1457), 73 lb. 1 s. 3 d. (einde 1458), 87 lb. 7 s. 9 d. (einde 1461), 76 lb. 2 s. 5 d. (einde 1462) en 49 lb. 9 s. 2 d. (einde 1463). G 511, f° 16 r°; G 513, f° 31 v°; G 514, f° 25 r°; G 515, f° 8 r°; G 516, f° 23 v°; G 517, f° 6 r° en G 518, f° 7 r°.
- ¹⁵¹ G 507 (1447-1448), desbetreffende rubriek onder de data 5 juni en 13 december 1447 en 25 januari 1448. - G 513 (1452), f° 33 r° (7 dec.). - G 514 (1458), f° 27 v° (16 jan.). - Met „la nef Guillaume Harenc”, waarmede genoemde

de import van „saffare”-vis door Vlaamse en andere zeelui¹⁵². Aldus had hij in 1458 de hand in de invoer van 143 manden „saffare”-haring¹⁵³ en in 1459 van 1.450 stuks kabeljauw, benevens ook wat haring¹⁵⁴. In 1462 fungeerde hij zelfs als waard voor een vijftal Vlaamse stuurlui bij de import van 1.400 stuks kabeljauw, 7 last „saffare”-haring en andere vis¹⁵⁵. We zien hem voor het laatst aldus optreden op 1 augustus 1463, toen hij uit een Nieuwpoorts vaartuig 950 stuks kabeljauw en 1 last haring liet lossen¹⁵⁶. Het spreekt vanzelf, dat we, zoals voor Guillaume Harenc, ook de handelwijze van verschillende andere Dieppese visserswaarden zouden kunnen nagaan, maar zijn voorbeeld is in die tijd misschien het meest typisch.

De aanslepende crisis, de kaapvaart en de doorbraak van het kaak-haringbedrijf van de Nederlanden beletten ten slotte na 1475 de opkomst van een grootscheepse Dieppese visserij in de Noordzee. De Dieppenaars zouden dan ook omstreeks 1500 een andere richting inslaan, die van de kabeljauwvangst nabij Terre Neuve. Dit nieuwe grootse bedrijf zou vanaf de 16de eeuw de waardige en waarachtige evenknie van de Hollandse grote visserij worden en van Dieppe eindelijk een van de belangrijkste productiecentra van gezouten vis maken¹⁵⁷.

8. – Het schip en de zeemanstaal te Dieppe

De rubriek in de Dieppese havenrekeningen over de tol geheven op de bouw of de herstelling van vaartuigen bevat interessante gegevens over de in Normandië gebruikte scheepstypes. Er waren te Dieppe verschillende scheepstimmerwerven. Ze lagen hetzij op de kaaien nabij de stadspoorten, hetzij in de haven op de schorren, maar dan toch telkens buiten de stadsmuren. Men bouwde er nieuwe vaartuigen of herstelde

reder in 1447 aan vrachtvaart deed, werd ongetwijfeld diens „coquet” bedoeld. Zie voetnoot 147. – G. Harenc bezat ook een „nef a hune” in 1450-1451. Zie voetnoot 179.

¹⁵² G 509, desbetreffende rubriek, onder de datum 17 juni 1450. – G 511 (1451), f° 23 r° en v°.

¹⁵³ Op 11 mei, 13 mei en 2 juni 1458. De twee laatste lossingen gebeurden uit het schip, waarvan de stuurman „Riquemol Flamenc” was. G 514, f° 28 r°.

¹⁵⁴ Op 12 mei, 13 juni en 20 juli 1459. De laatste lossing gebeurde uit een schip genaamd „Flamenc, dont est maistre Jehan Scarles”.

¹⁵⁵ Onder de Vlaamse vaartuigen, waaruit hij vis loste, vinden we „un navire de Nieport” (7 mei), „une corvette de Flandres” (31 mei), „une petite corvette de Flandres” (1 juni) en „un navire de Flandres, dont est maistre Claves de Corte” G 516 (1462), f° 26 r°. – Zie ook voetnoot 124.

¹⁵⁶ „De Guillaume Harenc, qui le premier jour d aoust print congie de deschargier d une corvette de Nieuport, dont est maistre Georges le Flamenc, 900 et demy de morues et ung lest de harenc en mannes. Valent 9 s. 10 d.”. G 517 (1463), f° 7 r°. – Op het einde van dat jaar betaalde hij nog de „acquiten” voor zijn gasten, die aan de campagne op herfstharing deelgenomen hadden. Zie voetnoot 150.

¹⁵⁷ M.M., *Commerce*, blz. 262.

er oude door kalfatering¹⁵⁸. Zoveel schepen werden er eigenlijk niet gebouwd, tenzij misschien vissersboten. Ongetwijfeld kwam men er ook in het bezit van een vaartuig door aankoop elders. Daar de tol op de op stapel gezette vaartuigen te Dieppe 5 of 10 schellingen per eenheid bedroeg naar gelang een draagvermogen van minder of meer dan zowat 25 vaten, kan men er de evolutie in de scheepsbouw en de tonnenmaten in grote lijnen nagaan¹⁵⁹.

De Dieppese vloot in de 15de eeuw bestond uit allerhande vissersboten, koopvaardijschepen en snelboten voor de kaapvaart. Uiteraard waren de vissersboten het talrijkst. Het type, dat we te Dieppe als vissersboot na 1400 aantreffen, maar ongetwijfeld vroeger reeds bestond, was de „batel pesqueur” of „vaissel pesqueur”. Het is ook mogelijk dat beide benamingen op twee verschillende soorten vaartuigen betrekking hadden, namelijk op de „boot” en op het „schip”. De „batel pesqueur” was ongetwijfeld verwant met de eenvoudige „batel” of boot, die voor allerlei vangsten en zelfs voor licht vervoer te water kon ingezet worden¹⁶⁰. Op dezelfde wijze kan de „vaissel pesqueur” verwantschap met andere vaartuigen van het type „vaissel” vertoond hebben¹⁶¹. Wat er ook van zij, „batel pesqueur” en „vaissel pesqueur” hadden een draagvermogen van minder dan 24 vaten. Dat was ook zo voor de „batel archelays” of de „vaissel archelays”, waarvan we te Dieppe eigenlijk slechts nu en dan een exemplaar of een paar exemplaren vinden en niet weten waarvoor het vaartuig diende¹⁶². Even

¹⁵⁸ Onder de stadspoorten nabij de kaaien of de haven, waar scheepstimmerwerven gelegen waren, worden vernoemd „la porte de l abbaye” en „la porte du moulin a l eau”. Als nadere aanduiding vinden we nog hetzij de kaaien zelf, hetzij „les banques hors la ville”, hetzij de zaten of ligplaatsen voor schepen op de schorren („les escores”) of slijkerige oever („la wase”) van de haven, hetzij het strand („les greves oultre l eau”). Ook te Le Pollet, een buitenwijk van Dieppe, werden schepen gebouwd of hersteld. G 499 (1408-1409), G 501 (non inv.) (1424-1425), G 511 (1450-1451) en G 514 (1457-1458), betrokken rubriek.

¹⁵⁹ Zie voetnoot 26.

¹⁶⁰ „Colin, Danbeuf, un batel a la porte de l abaye, 5 s.”. G 498 (1405-1406), f° 8 r°, waar nog sprake is van een zestal vaartuigen van dat soort.

„De Robert d Espinoy (et) Jehan d Espinoy dit Cappitaine, pour un petit batel 5 s.”. G 503 (1433), f° 16 v°.

„De Robin le Parmentier, pour un batel au Vollant”, 5 s.”. G 524 (1474-1475), f° 5 r°, waaruit blijkt dat de „batel” een soort roeiboote of reddingsboot was.

„De Massin Duflo, pour un bastel pesqueur mis en astellier ou mois de juing (1425) sur les cais devant la port de l abaie 5 s.”. G 501 (non inv.), f° 21 v°.

¹⁶¹ „De Jehan Loutrel filz Jehan, pour un vessel pesqueur mis en astellier ou mois d aoust (1425) aux banques 5 s.”. Ibidem.

¹⁶² „Jehan Delosay, a la porte de l abbaye un archelais, 5 s. Jehan Marmolu audit lieu, deux archelais, 10 s.”. G 498 (1405-1406), f° 8 r°.

„De Jehan Bouchart le jeune pour un batel archelays sur les cays, 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v°.

„De Ancelot Miffant, qui en dist mois (de novembre) (1424) et a la dicte porte (de l abbaye) mist en astelier un vessel archelais 5 s.”. G 501 (non inv.), f° 21 r°. – Van 1425 tot 1471 komt de „archelais” in de haven-

geheimzinnig, maar alleen voorkomend in het eerste kwart van de 15de eeuw, was de „turet” of „touret”¹⁶³, terwijl de „foncet” zelf maar één maal vermeld wordt¹⁶⁴. Zeldzaam was ook de „escaffre” of „petite escaffre”, boot of bootje, dat voor kaapvaart en licht vervoer ingezet werd¹⁶⁵.

Tot de scheepstypen, die minder raadselachtig waren, behoorde de „coquet”, waarvan, alhoewel sporadisch, gans de 15de eeuw door gewag gemaakt wordt. Hét was, zoals de vorige besproken vaartuigen, een boot van minder dan 26 vaten. Ongetwijfeld was het de kleinste van deze groep, vermits het, evenals de „batel”, als bijboot of reddingssloep, toegevoegd aan een eigenlijk schip, kon gebruikt worden¹⁶⁶. Uit de middeleeuwse kronieken vernemen we overigens dat dergelijk bootje in oorlogstijd soms langs de mast van het schip naar omhoog gehesen werd, opdat de krijgslieden van uit dit topkasteel de vijand zouden kunnen bestoken¹⁶⁷.

- rekeningen niet meer voor. De term „archelet”, waaraan misschien de naam van het vaartuig ontleend is, betekent: „un bâton en croix aux quatre coins duquel s'attache un filet pour la pêche”. M.M., *Comptabilité*, blz. 133, naar Littré.
- ¹⁶³ „De lui (Jehan le Doyen) pour un turet mis en astellier, en quoy il fist mettre un fons neuf, 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v° en 19 r°, waar altemaan sprake is van negen zulke vaartuigen, waaronder een viertal in herstelling.
- ¹⁶⁴ „De Jehan le Senescal de Guiberville pour un fonset neuf 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 19 r°. – Dit vaartuig was „un grand bateau de riviere courant sur la Seine et capable de s'aventurer en haute mer jusqu'en Angleterre”. M.M., *Comptabilité*, blz. 134, naar D. BURWASH, *English Merchant Shipping*, Toronto, 1947, blz. 138. – De term „fonset” is misschien afgeleid van het woord „fons”. Zie voetnoot 163.
- ¹⁶⁵ „De Jehan Fouterel, pour une escaffre 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v°. – „De Simon Hoquerel, pour une petite escaffre mise en astellier oudit mois (de janvier) (1426) a la dite porte (de l'abbaye). Pour ce, 5 s.”. G 501 (bis) (1425-1426), f° 6 v°, waar nog sprake is van een tweede dergelijk klein vaartuig. – Vier boten van het type „escaffre”, waaronder een „petite escaffre”, worden nog vermeld in G 504 (1428-1429), f° 5 r°. – Van de bevrachting van een „escaffre” wordt gewag gemaakt in G 518 (1463-1464), f° 7 v°. – In 1404 reeds werden de Vlaamse vissersboten als „scaphiae quidem piscatoriæ in littore Flandriae” bestempeld. KERVYN DE LETTENHOVE, *Chroniques relatives à l'histoire de Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne*, dl I, 1870, kroniek van J. BRANDON, onder het jaar 1404. – In juli 1443 vertrok uit Boulogne, voor rekening van Dieppe, „une petite neif, appelee scaffe, estouffee et garnye de 18 compaignons ou environ” op kaapvaart. A. BOUDIER, *Charles Desmarests, a.w.*, blz. 37, bijlage II.
- ¹⁶⁶ „De Jehan et Robert diz d'Espinau, pour ung coquet mis en astellier ... 5 s.”. G 501 (non inv.) (1424-1425), f° 21 v°. – „De Robin Parmentier, pour le coquet du Volland, 5 s.”. G 529 (1478-1479), f° 18 r°. – De Guillaume de la Place, pour 1 astellier au coquet de la Marguerite, 5 s.”. G 530 (1479-1480), betrokken rubriek. – De „coquet” komt in de havenrekeningen bijna regelmatig voor, alhoewel per rubriek over het algemeen er maar enkele eenheden van dat type vermeld worden. G 499 (1408-1409) tot en met G 532 (1480-1481). – De term is ongetwijfeld een diminutief van „coque”, wat niet betekent dat daarmee een eigenlijke kogge bedoeld werd. Integendeel, er waren immers ook kleine binnenvaartuigen, die deze naam droegen. De „coquet” was wellicht maar een soort „batel”. Vergelijk met voetnoot 160.
- ¹⁶⁷ J. C. DE JONGHE, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen*, 2de druk, Haarlem, 1858-1862, blz. 14. – „Coquet”, in het Nederlands: koket.

Vanaf het midden van de 15de eeuw zien we in de Dieppese scheepstypes een meer uitgesproken differentiatie intreden. Voortaan inderdaad maakte men onderscheid tussen een „pesqueur”, een „harenguier”, een „cordier”, een „maqueleur”, een „tramailleur” en een „ouestrier”. Vroeger zou men vóór elk van deze termen het woord „batel” of „vaissel” geplaatst hebben, maar dit werd nu meestal weggelaten. Met de „harenguier”, waarvan de naam vanaf 1447 in de Dieppese havenrekeningen verschijnt, werd de boot of misschien ook het klein schip bedoeld, dat, zoals de naam het aanduidt, vooral in de herfstkampagne op haring gebruikt werd. Dit vaartuig had aanvankelijk een draagvermogen van ten hoogste 20 vaten¹⁶⁸. Vanaf 1462 vinden we evenwel soms haringschepen met een tonnenmaat van meer dan 24 vaten vermeld¹⁶⁹. In 1460, in de vrijgeleiden, die door de Engelse koning aan de bemanningen van tweeëntwintig Dieppese vissersvaartuigen uitgereikt werden, is er echter sprake van een draagvermogen van maximum 30 vaten¹⁷⁰. De andere types van vissersboten, die we in die tijd te Dieppe aantreffen, bleven beperkt tot slechts enkele eenheden met kleine tonnenmaat. De „cordier” werd voor de visserij met lijnen en haken ingezet¹⁷¹, de „maqueleur” voor de makreelvangst met lijnen of netten¹⁷², de „tramailleur” voor de kustvisserij door middel van drie-

¹⁶⁸ „De Munin Achier, pour un harenguier par lui fait faire de neuf ou moys d aoust (1447) du port de 20 tonniaux ou environ, 5 s.”. G 506, f° 17 r°. Dezelfde post in G 507, f° 30 r° en v°.

„De Regnault le Villain, pour ung harenguier par lui fait faire neuf ou mois de juing (1448) ... du port de 18 tonniaux ou environs, 5 s.”. – „De Ancellot Pillefer, pour ung harenguier par lui fait faire neuf oudit mois de juing (1448) du port de 20 tonniaux, 5 s.”. G 508, betrokken rubriek.

¹⁶⁹ „De Jehan Cannivet et Henry Castellain, pour 1 harenguier, 10 s.”. G 517 (1462-1463), betrokken rubriek, waarin nog drie dergelijke vaartuigen van 24 of meer vaten opgesomd worden. – De meeste „harenguiers” hadden evenwel een kleiner draagvermogen. In G 514 (1457-1458) worden er 14 van minder dan 24 vaten opgesomd en in G 515 (1458-1459) 11. In G 518 (1463-1464) is er zelfs sprake van „ung petit harenguier” (f° 5 r°). Zie telkens de betrokken rubriek.

¹⁷⁰ Vrijgeleide verleend aan „Johanni Vinet, magistro unius batelle seu vasis ad piscendum ordinati portagii triginta doliorum vel infra”. M.M., *La pêche*, blz. 206, annexe nr. 2. – Zie voetnoot 84.

¹⁷¹ „De Jehan Auguier de Saenne, pour ung bastel cordier mise en astellier ... ou moiz dessus dit (de janvier) (1427) ... 5 s.”. G 502 (1426-1427), betrokken rubriek. – De tem „bastel cordier” komt voor het laatst voor in G 511 (1450-1451), betrokken rubriek. – De uitdrukking „cordier” vinden we voor het eerst in G 509 (1449), betrokken rubriek. Het vaartuig werd gebruikt voor „la pêche à la ligne de fond”. M.M., *Comptabilité*, blz. 133. – ID., *La pêche*, blz. 180.

¹⁷² „De Raoullin Blancbaston, pour un maqueleur, 5 s.”. G 515 (1458-1459), betrokken rubriek. – „De icellui (Binot le Gaigneur), pour ung petit maqueleur fait en crevelle, 5 s.”. G 517 (1462-1463), betrokken rubriek. – „De Colin Escarlate, pour un maqueleur, 5 s.”. G 518 (1463-1464), f° 5 r°. Dit zijn, drie in aantal, de enige vermeldingen van de „maqueleur” in de havenrekeningen. Opvallend is dat genoemd scheepstype juist verschijnt op het ogenblik dat de makreelvangst in de zomer te Dieppe een hoogtepunt bereikte. Zie bijlage II.

mazige netten¹⁷³ en de „ouestrier” voor de oestervangst¹⁷⁴. Van elk van deze vaartuigen is in ieder geval de naam revelerend.

De „harenguier” was na 1450 ongetwijfeld het meest voorkomend type van boot voor allerlei vangsten, alhoewel alsdan de „pesqueur” nog steeds in gebruik was¹⁷⁵. Toen vanaf 1462 te Dieppe Vlaamse en Engelse haringschepen van het type „corvette” of korver verschenen, werd weliswaar gepoogd ook zulke vaartuigen voor de haringvangst in te zetten, maar blijkbaar zonder onmiddellijk resultaat. Slechts een paar maal inderdaad, namelijk in de havenrekening over het boekjaar 1476-1477, wordt er van een Dieppese „corvette” of „corvot” melding gemaakt¹⁷⁶. Anderzijds staat het ook vast, dat de Dieppenaars met meer succes soortgelijk experiment met de „crevelle pescheresse” ondernomen hebben en dit omstreeks 1466. Voortaan deden ze blijkbaar hun schepen in karveelbouw maken¹⁷⁷. In de gedetailleerde rekening van de haringkampagne van het jaar 1475 wordt dan ook terloops van een „crevelle a harenc” gewag gemaakt¹⁷⁸. Voor het overige ging men meestal verder op visvangst met de reeds vernoemde soorten vissersvaartuigen.

¹⁷³ G 517 (1462-1463) en G 521 (1471-1472), betrokken rubriek. – Colin Escarlatte was in 1472-1473 en 1477-1478 eigenaar van zulk een „tremeilleur”. G 522, f° 20 r° en G 528, f° 25 r°. Altezamen wordt dit scheepstype in deze vier havenrekeningen maar vijf maal vermeld. Daarbuiten zijn geen andere vermeldingen ervan. – „Tramailleurs” waren vaartuigen, „qui pêchaient de Pâques à la Saint-Jacques avec des engins appelés „trameaux”. De naam kwam van het drievoudig nettenstel, bestaande uit twee netten met brede mazen, in het Frans genoemd „les aunées”, en een engmazig net, „la flue” of de vluwe. M.M., *La pêche*, blz. 180, voetnoot 38.

¹⁷⁴ „De Colin Escarlatte, pour ung ouestrier, 5 s.”. G 522 (1472-1473). De twee enige andere vermeldingen staan in G 530 (1479-1480) en G 533 (1483-1484), betrokken rubriek.

¹⁷⁵ De term „pesqueur” of „pescheur” komt voor in G 519 (1466-1467), G 523 (1473-1474), G 527 (1476-1477), G 529 (1478-1479) en G 530 (1479-1480), betrokken rubriek. In G 523 worden zeven vaartuigen van dat type vermeld, alle met een tonnenmaat van minder dan 24 vaten, benevens een van 24 vaten of meer, dienend als boot van een karveel. Ook in G 530 wordt van een „pescheur” met zulk een draagvermogen gewag gemaakt.

¹⁷⁶ „De Colin Escarlatte, pour sa corvette, 5 s.”. – „De Baudrín Aubrisset, pour son corvot, 5 s.”. G 527 (1476-1477), betrokken rubriek.

¹⁷⁷ „De Herve Rogier, qui le 9e jour de decembre (1466) print congie de deschargier de la crevelle pescheresse de Mathelin de Cargaret 6 tonneaux (de vin)”. G 519 (1466-1467), f° 9 r°. – Genoemde schipper was reeds in 1451 en 1458 eigenaar van een „escarvelle de grant port”. G 511 (1450-1451), betrokken rubriek en G 515 (1458-1459), f° 9 r°. – In 1462-1463 wordt melding gemaakt van een „petit maqueleur, fait en crevelle”. G 517. Betrokken rubriek. – Zie ook voetnoot 143.

¹⁷⁸ G 525, afzonderlijke rekening van de haringkampagne van 1475. – In 1515 waren er, volgens een kroniekschrijver, te Fécamp en Saint-Valery-en-Caux, hoofdzakelijk vissersvaartuigen, genoemd „caravelles et crayes, et s en trouve six cens, sept cens ensemble, et la pluspart servent a pescher harenc”. E. DARDEL, *a.w.*, blz. 43, voetnoot 3, naar ANT. DE CONFLANS, Paris, Bibl. Nat., Manuscrit français 7 / 168. – De term „caravelle” slaat hier ongetwijfeld op de karveelbouw.

De evolutie in de scheepsbouw te Dieppe is het duidelijkst volgbaar in de scheepstypen gebruikt in de koopvaardij en de vrachtvaart. Van in het begin van de 15de eeuw vinden we in deze Normandische haven de meest verscheiden soorten „nefs”, weliswaar steeds in een zeer beperkt aantal, maar met tonnenmaten zowel van minder, als van meer dan 26 vaten. Aanvankelijk wordt er melding gemaakt van de kleine „nef alonguie”. Omstreeks 1450 is er sprake van de grotere „nef a hune”, met een draagvermogen van 26 vaten of meer. Ten slotte wordt er nadien nog van de „grand nef” gewag gemaakt¹⁷⁹. Naar de havenrekening over het boekjaar 1466-1467 ons weet te melden liep er dat jaar te Le Pollet, de Dieppese buitenwijk, zelfs een „nef” met een tonnenmaat van 300 vaten van stapel, maar dat bleef toch een grote uitzondering¹⁸⁰.

Interessant is de verschijning te Dieppe vanaf 1451 van het karveel of het schip in gladboordige bouw¹⁸¹. Dat het een volledig nieuw scheepstype was, is reeds uit de verschillende opeenvolgende schrijfwijzen van de term „cresvelle” af te leiden. Achtereenvolgens vinden we inderdaad in de havenrekeningen de spellingen „escarvelle”, „cresvelle”, „cervelle” en „quervelle”, waarna voorgoed de schrijfwijze „cresvelle” opduikt. Het Dieppese karveel had over het algemeen een tonnenmaat van 24 of meer vaten. Van sommige eenheden van dat type weten we dat hun draagvermogen 50 of 60 vaten bedroeg¹⁸². Ook van een

¹⁷⁹ „De Roger le Carpentier, pour une nef alonguie 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v°. – „De Gieffroy Bernard, pour une nef par lui mise en astellier environ le moys de juillet oudit an (1) 433 et ne portoit point 26 tonneaux. Pour ce receu 5 s.”. G 503, f° 16 r°. – „De Estiembelet du Four, pour sa nef, mise en astellier ou mois dessusdit (de janvier) (1427) 10 s.”. G 502 (1426-1427); f° 9 r°. – „De Jehan Guisenet, pour une nef a hune faicte oudit moys de fevrier (1451) du grant port 10 s. T(ournois). De Guillaume Harenc, pour une nef a hune, faicte du port de 26 tonneaux ou plus. Pour ce receu 10 s. T.”. G 511 (1450-1451), betrokken rubriek. – „De Robert Fere, pour une grant nef, 10 s.”. – „De Gieffrot Hovart, pour une grant nef neufve, 10 s.”. G 518 (1463-1464), f° 5 r°. – „De Jehan Moicton et ses parsonniers, pour une grande nef, 10 s.”. G 523 (1473-1474), f° 25 r°.

¹⁸⁰ „De Mathelin de Cargaret, pour une nef de trois cens (tonneaux), faicte au Polet, 10 s.”. – De Chrestien du Four, pour une flambart fait en la Wase pour l aultre grant nef, 5 s.”. G 519 (1466-1467), betrokken rubriek. Uit deze aanhalingen zou kunnen blijken, dat er te Dieppe omstreeks 1467 maar twee schepen van het type „grant nef” waren. Met „flambart” werd de boot bedoeld.

¹⁸¹ „De beplanking van zowel de „carav-la” als de „nao” was gladboordig. Deze bouwwijze was overigens de sinds eeuwen gebruikelijke in het gebied van de Middellandse Zee. Om dit soort beplanking aan te duiden, gebruikte men in Noord-Europa de benaming karveel, kraweel. Deze term duidde dus op een bouwwijze, niet op een scheepstype. Later is men op deze wijze gebouwde schepen ook karveel gaan noemen. Hieruit is de foutieve gevolgtrekking geroeid dat dit scheepstype ontstaan was uit de „caravela”. JAN VAN BEYLEN, *Schepen van de Nederlanden, van de late middeleeuwen tot het einde van de 17de eeuw*, Amsterdam, 1970, blz. 6-7.

¹⁸² „De Mathelin de Cargret, pour une escarvelle de grant port, mise en l asteillier sur les greves outre l eaue et faicte eu moys d aoust oudit an (1451) ... 10 s. T.”. G 511 (1450-1451). Betrokken rubriek. – „De Jehan de Saint George, pour une cresvelle mise en 1 astellier, du port de soixante tonneaux, 10 s.”.

„grant crevelle” wordt een paar maal melding gemaakt¹⁸³. Dergelijk vaartuig kon natuurlijk ook tot „crevelle de guerre” uitgerust en als kapersschip gebruikt worden¹⁸⁴. Alles samen genomen blijkt het aantal „crevelles” te Dieppe tot enkele eenheden beperkt te zijn gebleven¹⁸⁵.

Als vrachtschepen, die tevens ook voor de kaapvaart dienst konden doen, vermelden de Dieppese havenrekeningen de „baleinier”, de „barge” en de „volant”. De „baleinier” was een snelboot, waarmee zowel geroeid als gezeild kon worden, en die een tonnenmaat van 24 vaten of meer had. In de rekening over het ambtsjaar 1463-1464 wordt aldus een „baleinier” van 40 vaten vermeld¹⁸⁶. De „barge” of baardse, evenals de „barge a hune”, die opgetuigd werd als een marsschip, was een vrachtschip met ronde vormen en een draagvermogen, dat over het algemeen groter was dan 50 vaten¹⁸⁷. Over de „vollant” of vlieger,

G 515 (1458-1459), betrokken rubriek. – „De Jehan Beuse d Aras, Robinet du Fosse et le Moigne, une cervelle de 60 tonneaux, 10 s.”. G 516 (1461-1462), f° 22 r°. – „De Raoullin Blancbaston et ses compaignons, pour une quervelle neufve, faicte audit lieu (sur la chaussee) du port de 50 tonneaux, 10 s.”. G 518 (1463-1464), f° 5 r°. – „De Jehan d Arras, pour une petite crevelle, 10 s.”. G 519 (1466-1469), betrokken rubriek. – We troffen slechts een tweetal karvelen van minder dan 24 vaten aan: „une petite cervelle, 5 s.”, G 516 (1461-1462), f° 22 r°, en „une crevelle, 5 s.”, G 532 (1480-1481), f° 15 r°. Omstreeks nieuwjaar 1464 bevonden er zich te Sluis in het Zwin niet minder dan 41 Bretoense karvelen („carveeles de Bretagne”) met een tonnenmaat variërend van 28 tot 130 vaten. R. DEGRYSE, *De schepen in de haven van Sluis in het voorjaar 1464* (MEDEDELINGEN V. D. MARINE AC., Boek XX, 1968, blz. 95-106), blz. 97 en 101, bijlage 1.

¹⁸³ „De Mathelin de Quarguaret, qui print congie de chargier la grant cervelle, dont il est maistre, le 11e jour de decembre (1458) harens et ble et raporta que endit navire avoit pour lui et autrez marchans, sans les frans, 12 lestz et demi sor en 36 fustz, 2 lestz 2 barilz et demi caque et deux muys et demi ble...”. G 515 (1458-1459), f° 9 r°. – „De Martin du Mur et ses compaignons, pour la grant crevelle, 10 s.”. G 527 (1467-1477), betrokken rubriek. – Zie ook voetnoot 143.

¹⁸⁴ „De Jehan de Saint George, qui le 29e jour de juing (1459) print congie de deschargier d une crevelle de guerre 75 barilz saumon prins en la guerre...”. G 515 (1458-1459), f° 10 r°.

¹⁸⁵ Slechts twee havenrekeningen sommen ten hoogste elk drie „crevelles” op: G 521 (1471-1472), betrokken rubriek en G 523 (1473-1474), f° 25 r°.

¹⁸⁶ „Chrestien du Four, un balengier 10 s.”. G 498 (1405-1406), f° 8 r°. – „De Jaquet Herches, pour son ballenier du port de 40 tonneaux, 10 s.”. G 518 (1463-1464), f° 5 r°. – „De Jehan le Mongnier et Berenguier Gosse, pour 1 petit ballegnier par eulx fait faire neuf eudit moys de novembre (1449) du port de 20 a 24 tonneaux 5 s. T.”. G 509 (1449-1450), betrokken rubriek. – Te Sluis omstreeks nieuwjaar 1464 bevonden er zich in de haven vijf „petits baleiniers”, waaronder een uit Schotland van 20 vaten en vier andere van 30 à 36 vaten. R. DEGRYSE, *De schepen in de haven van Sluis, a.w.*, blz. 101-102, bijlage 1.

¹⁸⁷ „De Berenguier Gosse et Ricart le Jolle, pour une barge mise eu mois de mars (1426) en astellier 10 s.”. G 501 (bis) (1425-1426), f° 6 v°. – „De Robinete Fere, pour une barge a hune par elle mise en 1 astellier oudit moys d aoust (1447) 10 s.”. G 506 (1447-1448), f° 16 v°, of G 507 (dubbel), f° 30 v°. – „De Robert Fere pour une barge par lui mise en 1 astellier eudit moys d aoust (1450) ... 10 s.”. G 509 (1449-1450), betrokken rubriek. – „De Robert Fere, pour une barge a hune du grant port, faicte eudit moys de mars (1451) 10 s. T(ournois)”. G 511 (1450-1451), betrokken rubriek. –

waarvan de tonnenmaat 24 vaten of meer bedroeg, vernemen we alleen dat zij van een bijboot voorzien was. Waarschijnlijk was het een kiel-schip gemaakt naar het voorbeeld van de Engelse „flowing”, een soort grote snelboot¹⁸⁸. Wat er ook van zij, dit scheepstype, evenals de „baleinier” en de „barge”, vinden we te Dieppe alleen maar per uitzondering. Dit was ook zo voor enkele andere typen van kielschepen als de „batel a quille alonguie”, de „vaisseau a quille”¹⁸⁹ en de „nef a quille”¹⁹⁰, alle met een draagvermogen van minder dan 24 vaten. Ongetwijfeld dienden de meeste van deze vaartuigen als snelboten voor de kaapvaart. Omstreeks 1450, toen de zeeoorlog en de zeeroverrij woedden, verschenen daarnaast inderdaad ook nog de „roualle de guerre”¹⁹¹, de kleine „gallee”¹⁹² en de „petite senick” of snik¹⁹³,

Op 24 september 1451 werd door Dieppese of andere kapers uit de „barge nommee le Georges” een buit gelost, bestaande uit 6.000 stuks kabeljauw en een zestal tonnen zalm. De waard, die toen daarvoor de verschuldigde tol betaalde, was de reeds genoemde R. Fere, zodat we mogen veronderstellen dat hij de eigenaar van het schip was. Ibidem, f° 23 v°. – Te Sluis in het Zwin lagen omstreeks nieuwjaar 1464 drie Schotse baardsen met een draagvermogen van respectievelijk 150, 350 en 500 vaten en twee Normandische met een tonnenmaat van onderscheidenlijk 50 en 100 vaten. R. DEGRYSE, *De schepen in de haven van Sluis, a.w.*, blz. 97 en 101, bijlage 1.

- ¹⁸⁸ „De Robinet du Fosse, pour 1 astellier du Vollant, 10 s.”. G 516 (1461-1462), f° 22 r°. – „De Robin le Parmentier, pour ung batel au Vollant, 5 s.”. G 524 (1474-1475), f° 5 r°. – „De Robin Parmentier et ses compaignons, pour le Vollant, 10 s.”. G 527 (1476-1477), betrokken rubriek. – „De Robin Parmentier, pour le coquet du Vollant, 5 s.”. G 529 (1478-1479), f° 18 r°. – De eigennaam „Vollant” was waarschijnlijk de vertaling van „flowing”, de Engelse term voor een snelboot, waarmee, zoals met de „baleinier”, zowel geroeid, als gezeild kon worden. M.M., *Compabilité*, blz. 116, uittreksel uit G 524, voetnoot 12. – ID., *Commerce*, blz. 341, voetnoot 31. – Naast „volland” treft men in het Frans ook de term „flouin” aan.
- ¹⁸⁹ „De Perrenot du Fosse, pour une batel a quelle alonguie 5 s.”. – „De Perrenot du Fosse, pour ung vessel a quille, mis en astellier ou moys de may (1427) 5 s.”. G 502 (1426-1427), betrokken rubriek, waar sprake is van nog vier dergelijke vaartuigen. Vier eenheden van hetzelfde type worden ook vermeld in G 504 (1428-1429), f° 5 r° en v°.
- ¹⁹⁰ „De Jehan d Espinay, pour une nef a quille mise en astellier 5 s.”. G 499 (1408-1409), f° 18 v° - 19 r°. – De twee laatste vermeldingen van de „nef a quille” vinden we in G 502 (1426-1427), betrokken rubriek. – De „kiel” was een typisch Engels vaartuig, dat in het verkeer tussen Engeland en het vasteland gebruikt werd. Dit schip was, zoals vele snelboten, zowel van riemen, als van zeilen voorzien. P. DE VREE, *Geschiedenis van het schip* (Reeks „DE SEIZOENEN”, nr. 28), Antwerpen, 1942, blz. 50.
- ¹⁹¹ „De Phelipot Mabile, pour deux roualles de guerre, 10 s.”. G 515 (1458-1459). – „De Robert Fere et Mercherot, une roualle, 5 s.”. G 516 (1461-1462), f° 22 r°.
- ¹⁹² „De plusieurs Espaignolz, pour une petite gallee par eulx faite au Pollet eudit moys de mars (1451) 5 s. T(ournois).” – „De Jehannot Dandasne, pour une petite gallee faite au Pollet eudit moys d avril (1451). G 511 (1450-1451), betrokken rubriek.
- ¹⁹³ „Dudit (Guillaume) Harenc, pour une petite senick faite en la court de la viconte eu moys de mars (1451) 5 s. T.”. – „De Chrestiennot du Four pour une petite senick faite en la court de la viconte eu moys d avril (1451) 5 s. T.”. Ibidem. – Daar in dezelfde rekening ook sprake is van de „ballenier” van Guillaume Harenc, die in september met dit vaartuig op kaapvaart geweest was, mogen we veronderstellen met een en dezelfde

waarvan de tonnenmaat telkens minder dan 24 vaten bedroeg. Zo weten we dat in 1450 te Dieppe een „roualle” van 18 vaten van stapel liep¹⁹⁴. Al deze kielschepen en snelboten waren evenwel beperkt tot enkele eenheden, die slechts tijdelijk hun verschijning maakten en daarna verdwenen.

Door het bezoek aan hun haven van allerlei vreemde vaartuigen, waaronder ook schepen uit de Nederlanden, leerden de Dieppenaars ook die scheepstypes kennen. Daaronder bevonden zich de korver, de pink¹⁹⁵, de schuit¹⁹⁶ en de kraaier¹⁹⁷. In tegenstelling tot het karveel, nam men evenwel deze types niet over, tenzij uitzonderlijk en tijdelijk de korver. De voornaamste scheepstypes te Dieppe waren dus de „batel”, de „coquet”, de „pesqueur”, de „harenguier” en de „nef”. In 1441, na de bevrijding van hun stad, gingen de Dieppenaars er prat op grotere vaartuigen dan vroeger te bouwen. Zeker is het dat vanaf 1458, met de definitieve verschijning van de „crevelle” en de grote „nef”, ook het draagvermogen van de andere schepen, waaronder de „harenguier”, begon te stijgen. Tijdens de jaren 1470-1481 vormden te Dieppe de vaartuigen met een tonnenmaat van meer dan 24 vaten zowat een derde van het totaal aantal eenheden, die er in nieuwbouw of in reparatie waren¹⁹⁸. Van al deze Dieppese schepen, zijn er slechts enkele, die we met hun naam kennen, waaronder omstreeks 1475 de „crevelle nommee le Jennete”¹⁹⁹. Evenmin vernemen we veel over de bemanningen van de Dieppese vaartuigen, tenzij dan over die van de vissersboten. Uit de vrijgeleiden, die in 1460 door de Engelse koning aan tweeëntwintig bemanningen uit Dieppe voor de haringvangst van dat jaar toegekend werden, vernemen we dat ze elk van tien tot achttien

snelboot te doen te hebben. Zie voetnoot 146. – Aan de juiste lezing van het woord „senick” in G 511 kan niet getwijfeld worden, alhoewel de letter „k” in de Dieppese havenrekeningen zeer weinig voorkomt. Ze is evenwel ook te lezen in G 524 (1457-1458), f° 26 r° („acquis de harencs et poissons de saffare caques, sors et salez en bak”. – Indien zo, dan is „senick” één van de Noorse termen, die te Dieppe gangbaar gebleven was.

¹⁹⁴ „De Ancellet Miffant, pour une roualle par lui fait faire de neuf eu moys de fevrier (1450) du port de 18 tonneaux 5 s. T.”. G 509 (1449-1450), betrokken rubriek.

¹⁹⁵ „Une pique de Flandres”. M.M., *Comptabilité*, blz. 135, verbo „pique”. – Voor de korver, zie voetnoten 124 en 125.

¹⁹⁶ „De Robert Eude, qui le 16e jour dudit moys (d aoust) (1463) print congie de deschargier d une escute, dont est maistre Jehan Cayl, 1300 morues”. G 517 (1462-1463), f° 7 r°. – „De Guillaume Neel, qui le 17e jour dudit mois (d aoust) (1464) print congie de deschargier de l escute Clais du Den 600 morues”. G 518 (1463-1464), f° 7 v°. – Omstreeks 1445 deed Charles des Maretz, als represaille voor schade, die hij vanwege de Vlamingen te Duinkerke geleden had, te Dieppe een Vlaamse „escute chargiee de heerens caques” arresteren. A. BOUDIER, *Charles Desmarets, a.w.*, blz. 42, bijlage 3.

¹⁹⁷ „De Pietres Haw de Holande, qui le 27e jour dudit mois (de juillet) (1467) print congie de deschargier d un crayer, dont il est maistre, ung millier de morues et 1 taque de cuirs”. G 519 (1466-1467), f° 8 v°.

¹⁹⁸ M.M., *Commerce*, blz. 340-342. – Voor de „harenguier”, zie voetnoot 169.

¹⁹⁹ „Du Colin Escarlatte, pour 1 aastellier de le Jehannette, 10 s.”. G 524 (1474-1475), f° 5 r°. – „De Colin Escarlatte, pour sa crevelle nommee la Jennete, 10 s.”. G 529 (1478-1479), f° 18 r°.

koppen telde, de schipper of eigenaar, de stuurman en gebeurlijk een scheepjongen niet medegerekend, en dit in scheepjes, waarvan het draagvermogen de 30 vaten niet overschreed²⁰⁰. De meeste Dieppese vaartuigen hoorden elk aan één enkele eigenaar toe. Deze trad hetzij als reder, hetzij als stuurman, hetzij als waard op. In bepaalde gevallen en vooral daar waar het een schip met een tonnenmaat van meer dan 24 vaten betrof, zien we meerdere eigenaars als reders optreden. Meestal gold het dan de eigenlijke reder met enkele „parchonniers” of aandeelhouders²⁰¹. Dit alles is in overeenstemming met de toenmaals gangbare maritieme gebruiken.

Indien het vaartuigtype te Dieppe meestal de voortzetting van oude tradities uit de middeleeuwen was, dan kan dat ook gezegd worden van de vele zeemanstermen van Noorse of Ingwaeoonse oorsprong, die er tot in de 15de eeuw waren blijven voortleven. Uit de havenrekeningen blijkt inderdaad dat de Dieppenaars voor sommige begrippen over twee woorden beschikten, namelijk een Frans en een Germaans. Als voorbeelden daarvan halen we hier aan „port” en „hable” voor de haven²⁰², „banquies” en „escotes” voor de schorren in de haven, „greves” en „wase” voor de strandoever²⁰³ en ook „panier” en „manne” voor vismand²⁰⁴. Hetzelfde kan gezegd worden voor de namen van sommige scheepstypes, waaronder „balenier” en „petite senick” of „senick”²⁰⁵. Andere woorden van Ingwaeoonse of Noorse oorsprong waren „quaque” voor harington²⁰⁶, „lest” voor last²⁰⁷, „mese” voor haringmandje²⁰⁸ en „groe” voor klein grut²⁰⁹. Ook

²⁰⁰ M.M., *La pêche*, blz. 206-207, bijlage nr. 2. – Zie hierboven de voetnoten 84 en 170.

²⁰¹ „De Guillaume Gardin et Raoulet de Brimeu, pour un pesqueur, 5 s.”. – De Robert Eude et Jaquet Herche, pour ung harenguier, 5 s.”. G 521 (1471-1472), betrokken rubriek. – „De Vincenot le Tailleur et ses parchonniers, pour une grande nef 10 s.”. G 523 (1473-1474), f° 25 r°. – Zie de voetnoten 160, 169, 179, 182, 183, 186, 187, 188 en 191 voor andere voorbeelden.

²⁰² „Acquis de harens frais venus en trufferie audit port et hable”. G 501 (non inv.) (1424-1425), f° 23 r°.

²⁰³ Zie de voetnoten 26, 158, 180 en 182.

²⁰⁴ „4 paniers harenc de saffare”, G 501 (non inv.) (1424-1425), f° 24 v°. – De term „panier” komt in de havenrekeningen weinig voor. Meestal vinden we in de plaats daarvan „manne”.

²⁰⁵ Zie voetnoot 193.

²⁰⁶ Kaak of Kaag is een Oudnoorse term voor harington. Het woord „quaque” komt in deze betekenis in de havenrekeningen evenwel slechts tot 1408 voor. G 499 (1408-1409), f° 23 r° en v°. Zie voetnoot 55.

²⁰⁷ Zie voetnoten 39 en 51. – De schrijfwijze van „lest” in het middeleeuws Frans van Dieppe is soms zeer verschillend, men vindt zowel „let”, als „lez” of „lest”.

²⁰⁸ De term is Nederlands en komt voor in de rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort van 1376: „Clais Soedelin d Oude, omme dat hij Inghelsen harinc vermeesde in Nieupoordscen mezen en dien vercochte, zo boete hi 3 lb”. – „Maerten Bruninc, omme dat hi tieharinc vercochte in Nieupoordscen mezen, so boete hi 3 lb”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., nr. 1.533, rekening van Jacob Niemaer over het ambtstermijn 14 jan. - 5 mei 1376. – Zie ook voetnoot 46.

²⁰⁹ Zie voetnoot 15.

sommige visnamen blijken van Germaanse herkomst te zijn geweest, namelijk „selletan”²¹⁰, „fletan”²¹¹, „esprot” en niet het minst „hareng”²¹². Door traditie, bedrijf en zeemanstaal kan Dieppe tot in de 15de eeuw ongetwijfeld nog tot de wereld van de Noordzee gerekend worden, wat zeker het best in de term „saffare” voor zeereis aldaar tot uiting komt²¹³. Nadien richtte het zich definitief naar de Atlantische Oceaan.

We danken de diensten van „les Archives départementales de la Seine-Maritime” te Rouen, voor de bereidwilligheid, waarmee ze ons de fotokopieën van de uittreksels uit de Dieppese havenrekeningen aan de hand gedaan hebben.

²¹⁰ Zie de voetnoten 10, 11 en 14. – In het Nederlands omstreeks 1507: „selderlinc”. Z. W. SNELLER, *Walcheren in de XVde eeuw*, Utrecht, 1916, blz. 107.

²¹¹ M. VALKHOFF, *Étude sur les mots français d'origine néerlandaise*. Amersfoort, 1931, blz. 137. – „Flétan” zou afgeleid zijn van „vlieting”.

²¹² WALTHER VON WARTBURG, *a.w.*, Band 16, Germanische Elemente (G-R), blz. 162-164, verbo „hâring”. Dit woord – en niet het Engelse „herring” – zou langs de kust van de Noordzee en het Kanaal westwaarts tot in Normandïe vooruitgeschoven zijn. – Voor „esprot” of sprot, zie voetnoot 102.

²¹³ Zie voetnoot 5, 8 en 72. – Het gebruik van deze term in het Normandisch Frans is wellicht de meest typische uiting van het voortbestaan van elementen van de Noorse traditie te Dieppe.

BIJLAGE I

8 april 1289

Oorkonde, waardoor koning Edward I van Engeland en zijn gemalin Alienora aan de gemeente Le Crotoy machtiging geven, tot vereffening van de stedelijke schulden, gedurende twee jaar verschillende taksen te heffen, o.a. op de vangstreizen, waaronder de „saffare” of zeereis in de Noordzee.

Parijs, Bibliothèque Nationale, Manuscrits Moreau nr. 610, f° 65 r° - 66 v°, achttiende eeuwse kopie naar „Rot. Vasc. a° 17 Ed. I. Memb. 19, 1 v°”, met de vermelding: „Lettres d'Edouard I et de la Reine Aliénor par lesquelles il consentent que la ville du Crotoy lève divers impôts pour acquitter les dettes dont elle est chargée: ledit octroy seulement accordé pour deux ans”. In de rand: „Généralité d'Amiens. Election d'Abbeville. Crotoy. Consentement par Edouard de la levée de divers impots durant l'espace de deux ans pour acquiter les dettes de ladite ville.” „Histoire politique municipale.” - Vermeld door J. Godard. *La Revue du Nord*, dl XL (1958), blz. 559 (recensie).

8 avril 1289 (a)

Edwardus etc. et Alianora eadem gracia regina Anglie domina Hibernie et ducissa Aquitanie, comitissa Pontici et Monsteroli, consors sua, universis ad quos etc., salutem. Sciatis quod cum maior et scabini ville et loci nostri du Crotoy in Pontivo ad relevacionem diversorum debitorum omnium quibus villa et locus predicti deprimitur multipliciter et gravatur providerint seu providere intendant per concessionem nostram ut asserunt quod in dicto loco du Crotoy et infra banleucam dicti loci, maior et scabini predicti per se seu deputandos ad hoc, ab eis levant (sic) (a) et habeant de quolibet loto vini quod ibidem ad brocam vendetur unum obolum monete nostre currentis ibidem. De quolibet dolio vini quod in grosso vendetur sex denarios dicte monete, vinis mercatorum extraneorum ad hoc immunibus et exceptis. De quolibet foco sive lare qualibet ebdomoda unum denarium, exceptis pauperibus quos per concessionem presentem gravare non intendimus. De qualibet nave hominum et habitatorum dicti loci itineraria in saffariam unam seuteriam semel per annum seu queuta lucri quilibet nautarum secundum suum numerum et divisionem in qualibet nave in anno fecerit. Et eodem modo de intendentibus ad allecia retencia (b) capienda unam seuteriam seu quotam lucri per annum. De qualibet nave piscatoria et intendentibus ad piscandum unam marcam sive lucrum quod in una marca fecerint semel per annum. Et eodem modo de omnibus batellis intendentibus ad alleviandum naves cum vinis seu aliis mercandisiis venientes ibidem lucrum unum marce semel per annum. De quolibet equo sive roncino trahente qualibet ebdomada unum denarium ac de precio mercandisiarum que in dicto loco vendentur de qualibet libro duos denarios vinis, exceptis de quibus servabitur ut est dictum nos ad supplicacionem maioris et scabinorum predictorum super hoc nobis factam asserencium hoc publice utile esse et tollerabiliter posse fieri eisdem concedimus omnia supradicta levanda et habenda ad relevacionem dictorum debitorum, usque ad biennium ab instanti festo sancti Petri ad vincula in antea continue computandum salvo in omnibus jure nostro et potestate premissa declarandi et corrigendi cum expedire viderimus nobis specialiter reservato. In cuius etc., Datum ut supra (apud condóm.) (c) 8° die aprilis.

(a) Bijgevoegd in de rand.

(b) Te lezen: „recentia”.

(c) Bijgevoegd tussen de lijnen en staande tussen haakjes, onduidelijke afkorting, misschien ook te lezen: „aprid condóm”.

BIJLAGE II

AANVOER DOOR DIEPPESE EN ANDERE VISSERS VAN VERSE OF GEZOUTEN MAKREEL (tussen pasen en einde september)

<i>Jaar</i>	<i>Aantal waarden</i>	<i>Opbrengst van de tol op de makreel</i>	<i>Berekening van de geloste hoeveelheden in stuks</i>	<i>Nummer van de havenrekening</i>
1406	1	4 s. 10 d.	1.200	G 498
1409	5	15 lb. 16 s. 10 d.	79.200	G 499
			+ 10.400, van 25 juni tot 23 aug. 1409	
1415	—	—	—	G 500
1425	6	6 lb. 3 s. 2 d.	30.750	G 501 (non inv.)
1426	5	6 lb. 3 s. 10 d.	30.900	G 501 (bis)
1427	8	8 lb. 16 s. 4 d.	44.100	G 502
1429	4	11 lb. 9 s. 6 d.	57.350	G 504
1433	4	4 lb. 9 s. 5 d.	22.350	G 503
1438	11	6 lb. 7 s. 3 d.	31.700	G 505
1447	—	—	—	G 506-507
1448	4	11 lb. 6 d. ob.	55.100	G 508
1450	5	5 lb. 5 s. 11 d. ob.	26.450	G 509
1451	7	5 lb. 3 s. 7 d.	25.800	G 511
1458	11	45 lb. 8 d.	225.200	G 514
1459	12	32 lb. 8 s. 10 d. ob.	162.200	G 515
1462	12	89 lb. 14 s. 11 d. ob.	448.700	G 516
1463	10	81 lb. 13 s. 1 d.	408.250	G 517
1464	12	111 lb. 7 s. 10 d.	556.900	G 518
1467	11	67 lb. 15 s. 10 d. ob.	338.900	G 519
1471	—	6 s.	1.500	G 520
1472	—	—	—	G 521
1473	9	27 lb. 7 s. 10 d.	136.900	G 522
1474	13	23 lb. 5 s. 8 d.	116.400	G 523
1475	8	3 lb. 11 s. 2 d.	17.750	G 524
1476	10	6 lb. 11 s. 1 d.	32.700	G 526
1477	15	33 lb. 8 s. 5 d.	167.100	G 527
1478	7	1 lb. 17 s.	9.200	G 528
1479	7	3 lb. 13 s.	18.200	G 529
1480	6	5 lb. 17 s.	29.250	G 530-531
1481	6	3 lb. 10 s.	17.500	G 532
1483		6 lb. 3 s. 4 d.	30.800	G 533
1484	8	7 lb. 10 s.	37.500	G 534

BIJLAGE III

AAN- EN INVOER VAN „SAFFARE”-HARING IN MANDEN DOOR VREEMDE VISSERS EN KOOPLUI, WAARONDER VOORAL VLAMINGEN

<i>Jaar</i>	<i>Periode</i>	<i>Hoeveelbeden in last, manden of stuks</i>	<i>Aantal lossingen</i>	<i>Nummer van de havenrekening</i>
1409	30 apr.-23 sept.	15 1/2 last	3	G 499
1414	29 sept.-19 okt.	53 1/2 last	9	G 500
1415	30 apr.-26 juli	71 last (± 890 manden)	11	G 500
1424	30 sept.-2 okt.	18 last	4	G 501 (non inv.)
1425	29 apr.-28 sept.	65 last	15	G 501 (non inv.)
	15 oktober	4 last	1	G 501 (bis)
1426	6 mei-22 aug.	54 1/2 last	11	G 501 (bis)
1427	2 juni-12 sept.	89 last	17	G 502
1429	12 mei-10 aug.	40 last	10	G 504
1433	1 juni-17 aug.	23 last	6	G 503
1438	—	—	—	G 505
1447	15 mei-26 juni	19 1/2 last	8	G 507
1448	8 juli	1 last	1	G 508
1450	20 mei-15 juni	6 last	3	G 509
1451	7 en 15 aug.	1 last 8.000 stuks	2	G 511
1452	—	—	—	G 513
1458	11 mei-2 juni	9 last	6	G 514
1459	12 mei en 20 juli	1 1/2 last	2	G 515
1462	17 mei-13 aug.	7 last	4	G 516
1463	29 juli-1 aug.	2 last	2	G 517
1464	—	—	—	G 518
1467	11 mei-1 juli	3 1/2 last	3	G 519
1473	15 juni	48 manden	1	G 522

BIJLAGE IV

AAN- EN INVOER TE DIEPPE VAN KABELJAUW VAN DE "SAFFARE" DOOR VREEMDE VISSERS EN KOOPLUI, WAARONDER VOORAL VLAMINGEN

<i>Jaar</i>	<i>Periode</i>	<i>Hoeveelheid in stuks</i>	<i>Aantal lossingen</i>	<i>Nummer van de havenrekening</i>
1415	april-mei	1.159	2	G 500
1425	mei-sept.	2.334	7	G 501 (non inv.)
1426	april-aug.	5.500	10	G 501 (bis)
1427	april-aug.	7.680	10	G 502
1429	april-juli	5.599	7	G 504
1433	juni-aug.	902	3	G 503
1447	mei-juni	3.375	7	G 507
1448	juni-aug.	6.300	5	G 508
1450	april-juni	8.727	8	G 509
1451	april-sept.	12.450	6	G 511
1458	15 mei	2.000	1	G 514
1459	mei-juni	2.350	3	G 515
1462	7 en 31 mei	1.400	2	G 516
1463	april-aug.	3.400	4	G 517
1464	maart-aug.	3.550	3	G 518
1467	maart-sept.	13.925	15	G 519
1471	okt.-dec.	625	2	G 521
1472	—	—	—	G 521
1473	23 maart	250	1	G 522
1474	29 april	25	1	G 523
1475	—	—	—	G 524
1476	juni	800	2	G 526
1477	—	—	—	G 527
1478	maart-okt.	4.500	5	G 528 en G 529
1479	febr.-dec.	10.300	7	G 529 en G 530-531
1480	febr.-mei	3.000	4	G 530-531
1481	—	400	1	G 532

Les navires et la pêche maritime à Dieppe au XVe siècle

Cette étude est basée sur le dépouillement partiel d'une quarantaine de registres conservés à Rouen aux Archives départementales de la Seine-Maritime, renfermant les comptes du receveur de la vicomté de Dieppe de 1405 à 1492. Bien que ces comptes aient déjà été analysés d'une manière approfondie par le professeur M. Mollat de la Sorbonne, il ne reste pas moins vrai qu'ils contiennent encore beaucoup de renseignements inutilisés par les historiens. Ainsi, en ce qui concerne la pêche maritime, ils nous renseignent au sujet de l'introduction du caquage du hareng et de l'évolution de la pêche harengière à Dieppe dans le cadre de la pêche maritime en général. Ils renferment en outre de précieuses indications se rapportant aux relations économiques entre la Normandie et la Flandre ou les Pays-Bas au XVe siècle. Tandis que les pêcheurs dieppois débarquaient dans leur port surtout des harengs et maquereaux frais, les Flamands y apportaient du hareng « de saffare », c'est à dire du voyage dans la mer du Nord („seafare"). Les compris dieppois énumèrent enfin, à côté d'une grande variété de bateaux de pêche, beaucoup d'autres types de navires en indiquant leur tonnages. Tout cela permet de rédiger quelques statistiques, qui malheureusement démontrent en premier lieu le fléchissement économique à Dieppe au XVe siècle par suite de la Guerre de Cent Ans.

The ships and fisheries of Dieppe in Normandy in the 15th century

Much valuable work has been done on the different aspects of the economic history of Dieppe in Normandy in the 15th century by professor M. Mollat of the Sorbonne in Paris, who published several studies concerning this matter. His most important source consisted of a number of forty accounts of the 'viscount' of Dieppe with the particulars of the local customs between 1405 and 1492. These documents have made much more material available than professor M. Mollat was able to use. It therefore seems desirable that not only the trade and the fisheries of Dieppe in relation to the history of Normandy, but also the presence of fishermen from Flanders and England in this port should form the subject of a study. In the 15th century fish came to Dieppe in different ways. It was especially caught by Norman fishermen and brought ashore or into the harbour. In Summer and Autumn there was mackerel and herring. This was the most important time for the fishermen and large quantities arrived in Dieppe. Often fishermen from Flanders, the Low Countries and England brought their fish, cod or herring, of the „saffare" or seafare in the Northsea, directly to this port. Sometimes herring was already packed in barrels, but most times it came unpacked in baskets. Many kinds of ships were used by the fishermen of Dieppe. Some types were meant for fishing, while others were built as merchant vessels. There was in this town also a shipbuilding industry, but the ships of Dieppe were rather small. About 1450 the carvel was introduced. The accounts of the 'viscount' give a lot of information about all this matter so that figures can be made. Taking it all in all they prove that the Hundred Years' War was the cause of the going down of Dieppe's economy in the 15th century.